

LIETUVOS PILIAKALNIAI: TYRINĖJIMŲ ASPEKTAS

GINTAUTAS ZABIELA

Žinomiau ir visuomenei labiausiai pažįstami Lietuvos archeologijos paminklai – piliakalniai – intensyviau tyrinėjami jau antras šimtmetis. Jų kasinėjimai pateikė daug įvairios medžiagos, kuri ne kartą buvo plačiau ar siauriau apibendrinama ir skelbiama. Ja paremtas dabartinis piliakalnių pažinimas. Ir nors naujais apibendrinančių darbų apie Lietuvos piliakalnius nepasirodo jau kuris laikas, šis straipsnis taip pat nėra skirtas minėti spragai užpildyti. Susikaupus gausiai piliakalnių tyrinėjimų medžiagai, kurios tik dalis publikuota, šiandien kyla nemažai metodinių piliakalnių tyrinėjimų klausimų, kuriuos ignoruoti jau niekaip negalima. Tūkstantmečių sąvarta bei tam tikras straipsnio autoriaus patyrimas piliakalnių tyrinėjimuose leidžia juos aiškintis plačiau. Tyrimams pasirinkti dabartinės Lietuvos teritorijoje esantys kasinėti piliakalniai. Šiaurės vakarų Baltarusijos, pietinės Latvijos, Kaliningrado srities bei šiaurės rytinės Lenkijos dalių piliakalnių medžiaga nagrinėjama problemai svarbi istoriniu, o ne metodiniu aspektu, nes kiekvienos šalies archeologai, tyrinėdami piliakalnius, savaip sprendė jų pažinimo problemas, ir mes nebūsime jiems teisėjai arba patarėjai, lygiai kaip ir jų darbų mėgdžiotojai.

KAS YRA PILIAKALNIS?

Pradėti tenka nuo elementariausių dalykų patikslinimo. Nors pastarieji – daug kam aiškūs, nauji tyrinėjimų duomenys ir nauja medžiagos interpretavimo erdvė (kai kada – viso to nežinojimas) dažnai nušviečia juos naujai. Pirmiausia – *piliakalnio* sąvokos turinys. Pastarasis yra gana platus, imant visą piliakalnių teritorinį ir chronologinį aspektus. Jeigu vėlyvuosius piliakalnius galime įvardyti kaip įtvirtinimus turinčius reljefo darinius (Zabiela, 1995, p. 56), ankstyvieji piliakalniai labai panašūs į paprastas kalvas, dažnai dėl įvairių priežasčių neturi ne tik žymesnių įtvirtinimų, bet ir kultūrinio sluoksnio ir kartais net piliakalniais

nevardinami. Lietuvoje yra ir tokių piliakalniais skiriamų įtvirtinimų, kurie iš tiesų yra lygaus lauko dalis, apjuosta pylimu ar grioviu (Ersla, Jakai, Kulai). Pagaliau neretai piliakalniais linkstama vadinti Naujųjų laikų (XVI–XVIII a.) dvarviečių įtvirtinimus (Skirmantiškė, Panemunis) ar net tiesiog to laiko karinius įrenginius (Belvederis, Vainežeris). Piliakalniais laikomos ir aiškesnių mūrinių pilių liekanų žemės paviršiuje neturinčios piliavietės (Eišiškės, Senieji Trakai).

Piliakalniai yra ir specifiniai dirbtiniai kalneliai-motai, būdingi Vakarų Europai (Kalnėnai, Veliuona, Vilkūnai) (Zabiela, 2001b). Tad kokie bendri požymiai sieja visus piliakalnius ir kartu skiria juos nuo nepiliakalnių įtvirtinimų, gyvenviečių ir kitokių senovinių objektų?

Žvelgiant į dabartinį piliakalnių vaizdą tokių bendrų požymių surasti neįmanoma. Taip yra ne dėl didelės piliakalnių įvairovės, bet dėl jų dabartinės būklės. Visi piliakalniai mūsų dienas pasiekė apardyti gamtos ir žmogaus. Šiandien galima aptikti tik pavienių natūraliai išlikusių piliakalnio elementų (pylimų, šlaitų). Tokiu būdu apibrėžiant *piliakalnio* sąvoką, reikia orientuotis į buvusias realijas. Taip pažįstant piliakalnį neišvengiamai atsiranda rekonstrukcijos elementas. Rekonstrukcija čia suprantama grynai pirminio piliakalnio reljefo lygmeniu, t. y. be aliuzijos į kokius nors antžeminius statinius. Rekonstrukcija įmanoma tik kiek detaliau surinkus įvairius duomenis apie piliakalnį (tarp jų – ir jo tyrimų rezultatus). Joje vieni svarbiausių yra duomenys apie piliakalnį ardančius veiksnius. Pastaroji informacija (išskyrus galbūt labiau pabrėžtą piliakalnio dalių nuplovimą ar nukasimą, kai kuriais atvejais – arimą, aikštelėje buvusias nesenas statybas) iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio nebuvo sistemingai renkama ir analizuojama. Įvairūs pirminės piliakalnio rekonstrukcijos momentai yra atskiro darbo tema, tačiau be to neįmanomas net pirminis piliakalnio pažinimas (pavieniais atvejais apie jos reikšmę – toliau straipsnyje).

Atsižvelgdami į rekonstrukcijos teikiamas galimybes, piliakalnių galime apibrėžti kaip savitą archeologijos paminklų rūšį. *Tai – išorinius žemės įtvirtinimus turintys reljefo dariniai su senosios žmonių veiklos pėdsakais.* Pastarasis piliakalnio apibrėžimas smarkiai skiriasi nuo priimtų Lietuvoje (pvz., Zabiela, 1995, p. 55; Girininkas, Lukoševičius, 1997, p. 188) bei gretimuose kraštuose (Археология, 1993, c. 156; Словник, 1996, c. 57–58; Urtāns, 1994, p. 5). Jis reikšme artimiausias vartojamam Anglijos (pvz., Bray, Trump, 1982, p. 110) ir Rusijos (pvz., Мартынов, 2000, c. 429) archeologų. Vis dėlto jame mažiausiai aiškus lieka vienas dalykas, kuris yra daugiau sukeltas specifinės lietuviškos istorijos terminijos. Tai *piliakalnio* ir *vėlesnių įtvirtinimų* santykis. Šie lyg ir turi visus aukščiausiai išvardytus piliakalnio požymius. *Senosios žmonių veiklos pėdsakų* pabaigą įvardijus konkrečiai (viduramžių pabaiga) reikalas tampa tarsi išspręstas, tačiau vis tiek tam tikras neaiškumas lieka, nes tikslesnės objekto chronologijos nustatymas galimas tik po išsamesnių jo tyrimų. To kiekvienu atveju neįmanoma padaryti. Todėl piliakalnio atskyrimas nuo valstybės laikų į piliakalnių panašių objektų lieka neišspręsta problema ne tik pas mus (pvz., Tarasenko, 1956, p. 87–94), bet ir pas kaimynus (Urtāns, 1994, p. 5). Dėl to į neskaitlingą Naujųjų laikų karinių įtvirtinimų sąrašą pateko skirtingos objektų grupės: piliavietės (Baltadvaris, Rokantiškės), tiesiog kariniai įtvirtinimai (Prūsijos pasienio pylimai), įtvirtintos dvarvietės (Mirabelis, Pilaitė), net piliakalniai (Zujai; žr. Zabiela, 1995, p. 260) (Lietuvos, 1975, p. 192–195). Sąrašo sudarytojams jau prieš 30 metų buvo nelengva atskirti piliakalnių nuo vėlyvųjų karinių įtvirtinimų (žr. Lietuvos, 1975, p. 192, išnaša 1). Per praėjusį laiką susikaupė daugiau ir įvairesnių duomenų apie tokius įtvirtinimus. Dabar galima juos labiau apibrėžti ir tuo pačiu griežčiau atskirti nuo piliakalnių. Pirmiausia tokie įtvirtinimai nėra vien Naujųjų ir Naujausiųjų laikų palikimas. 1989 m. surastas Rėkučių pylimas yra iš ankstesnių laikų (Zabiela, 1992b; Girininkas, Semėnas, 1995). Vadinasi, grynai chronologiškai piliakalnius ir šiuos įtvirtinimus išskirti negalime. Funkciškai tokie įtvirtinimai skirstomi į 3 pagrindines skirtingas grupes. Iš skirtumų bene svarbiausi yra išorinę formą charakterizuojantys požymiai. Kariniai įtvirtinimai yra taisyklingų (tiesių, keturkampių, kitokių geometrinių figūrų ar jų kombinacijų) ar beveik taisyklingų formų. Jie išsidėstę nepriklausomai nuo esančio reljefo, tačiau kariniu požiūriu reikšmingose vietose. Prie karinių įtvirtinimų šliejasi įtvirtintos dvarvietės. Tai nedidelę gynybinę galią turinčių žemių įtvirtinimų juosiamos atskirų pastatų (ar pastatų grupių)

vietos. Šalia dvarviečių paprastai aptinkami gana taisyklingos formos (apvalūs, keturkampiai) sampilai ar pakylėjimai – dažnai altanų vietos, – įrengtos vaizdingose vietose ir neturinčios jokios gynybinės paskirties. Šias 3 archeologinių objektų grupes Lietuvoje kol kas neįmanoma įvardyti vienu pavadinimu, tačiau jų skirtumas nuo piliakalnių kiekvienu atveju juntamas.

Kitas piliakalnio, kaip archeologijos paminklų rūšies, išskyrimo aspektas yra jo, kaip gyvenvietės, įtvirtinimų laipsnis. Nemažai gyvenviečių įvairiais laikais turėjo vienokius ar kitokius įtvirtinimus (taip pat ir iš žemių), kurių pavieniai pasiekė mūsų dienas, tačiau vis tiek negalime jų skirti prie piliakalnių. Pavyzdžiu gali būti palyginti gerai įtvirtintos neolito laikų gyvenvietės Vidurio ir Vakarų Europoje (pvz., Probst, 1999, p. 315–388), dažniausiai aptinkamos aerofotografijos metodu. Tuo tarpu piliakalniai, kaip savita įtvirtintų gyvenviečių rūšis, buvo plačiai žinoma ankstyvaisiais geležies amžiaus laikotarpiais plačioje Europos miškingosios zonos teritorijoje ir netgi platesnėse geografinėse erdvėse. Tad kur ta riba, skirianti gyvenvietę nuo piliakalnio?

Svarbiausias kriterijus yra gyvenvietės vieta. Jeigu ji įrengta aukštumoje ir užima jos visą natūralų ar dirbtiniu būdu apribotą viršaus plotą, tokią gyvenvietę jau galime laikyti piliakalniu. Lygios bei nesitaikant prie reljefo įrengtos gyvenvietės, nepaisant jos įtvirtinimų, tėra tik gyvenvietės, tegul ir įtvirtintos. Problemiški yra piliakalniams skiriami lygaus lauko įtvirtinimai, apjuosti pylimu ar grioviu. Iš pirmo žvilgsnio, tai irgi turėtų būti tiesiog įtvirtintos gyvenvietės. Tačiau prie piliakalnių Lietuvoje jas galima skirti pagal tokioms gyvenvietėms nebūdingus iš akmenų suformuotus pylimus. Akmeniniai pylimai būdingi Skandinavijos ir Alpių–Karpātų kraštų piliakalniams, t. y. tiems regionams, kuriuose yra itin gausu akmenų. Lietuvoje nepaisant vietomis ir gausokai aptinkamų riedulių sancaupų (Lietuvos, 1994, p. 329–331), jie nėra būdinga priešistorinių įtvirtinimų statybinė medžiaga.

Kyla klausimas ir dėl skirtumo tarp piliakalnių–nepiliakalnių, ir piliakalnių–slėptuvių. Jis aptartas atskirame straipsnyje (Zabiela, 2001a), tačiau piliakalnių ir vadinamųjų *pilalių* – didelių pilkapių primenančių natūralių kalvelių upių slėniuose – santykis lieka neaiškus. Pačios pilalės tik maža dalimi registruotos kaip piliakalniai ir dėl to beveik netyrinėtos (iki 2000 m. tik 6). Išoriškai dažniausiai jos piliakalnio požymių neturi ir jais negali būti laikomos. Vis dėlto visas pilales reikėtų kruopščiai registruoti bei detalai išžvalgyti. Galbūt vienoje kitoje jų dar reikėtų atlikti ir kasinėjimus. Tik po to Lietuvos piliakalnių sąrašą galima sutikslinti pilalių aspektu.

Apibrėžus piliakalnius, kaip atskirą archeologijos paminklų rūšį, išlieka jų sąrašo problema. Nors esamas tradicinis (Lietuvos, 1975; Zabiela, 1995, p. 222–261; Zabiela, 2001c) nėra visai tikslus pilalių bei Naujųjų laikų karinių įtvirtinimų aspektais, į jį pateko ir viena kita natūrali kalva, tik vadinama piliakalniu, pvz., Liūdiškiai (Lietuvos, 1975, p. 99, Nr. 393; žr. Zabiela, 1992a). 2000 m. duomenimis, Lietuvoje žinomi 993 piliakalniai (Zabiela, 2001c, p. 35), tačiau dėl aukščiau išvardytų priežasčių jis, matyt, yra dar kažkiek mažesnis. Tikslaus žinomų piliakalnių sąrašo sudarymą apsunkina dar viena aplinkybė – koks objektas laikytinas atskiru piliakalniu, o koks – tik jo sudėtine dalimi? Tradicinis sąrašas vienu metu aiškius pagrindinės pilies priešpilius (Kernavės Lizdeikos kalną ir Mindaugo sostą) laiko atskirais piliakalniais (Lietuvos, 1975, p. 83–84, Nr. 310, 85, Nr. 311), kitu (Narkūnų mažasis piliakalnis) – to paties piliakalnio dalimi (Lietuvos, 1975, p. 116–117, Nr. 481). Analogiška padėtis ir su papiliais (Kernavės Pilies kalnas – atskiras piliakalnis (Lietuvos, 1975, p. 84, Nr. 312), o, pvz., Šeimyniškių – tik piliakalnio dalis (Lietuvos, 1975, p. 162, Nr. 721)). Taip skirstant, atrodo, buvo vadovautasi nuostata, kad jeigu du greta esančius piliakalnius skiria natūralios daubos, jie laikytini skirtingais, o jeigu iškastos žmonių – vienu. Taip padaryta dažniausiai neturint nei tų piliakalnių tyrinėjimo duomenų, nei išsamesnio supratimo apie visą artimiausią piliakalnio aplinką. Šiandien sukaupę daugiau ir įvairesnių duomenų apie piliakalnius galime teigti, kad greta esančių aiškiai vieno piliakalnio komplekso sudedamųjų dalių atskirais piliakalniais laikyti nereikia, nepaisant, kokios kilmės slėniai juos skiria. Tokiu atveju piliakalnių sąrašas dar sumažėja, tačiau pasidaro labiau tikslus ir griežčiau apibrėžtas. Jo sudarymas yra artimiausios ateities uždavinys.

Dabar reikia pasitenkinti esamais tradiciniais duomenimis apie piliakalnius bei jų tyrinėjimus, kad galėtume operuoti bent pagrindiniais statistiniais duomenimis kalbėdami apie antrą piliakalnių pažinimo metodinę pusę – jų tyrinėjimus. Tradicinio sąrašo duomenų panaudojimas visų problemų iškart neišsprendžia. Dalį jų tenka pasiaiškinti.

PILIAKALNIŲ TYRINĖJIMAI IR STATISTIKA

Pirmiausia kokio masto darbai laikytini piliakalnio tyrinėjimais? Galimas atsakymas nėra paprastas pirmiausia mokslo istorijos aspektu. Nors žinome, kad bene pirmuoju piliakalnių tyrinėtoju galime laikyti Pranciškų Vilčinskį (1796–1859) (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 27–31), vargu ar jo atliktus Narkūnų ir Pa-

kalnių piliakalnių kasinėjimus galime laikyti tyrimais tikrąja to žodžio prasme. Tai neabejotini mokslo istorijos faktai, tam tikri duomenys ano meto piliakalniais pažinti, tačiau iš esmės nieko nereiškiantys šiandieniniam piliakalnių pažinimui, nors ir paskelbti (Wilczyński, 1836). Šių kasinėjimų metu gautą reikšmingą informaciją (kad piliakalniai turi kultūrinį sluoksnį su radiniais) nesunkiai galime surinkti žvalgymų metu. Radiniai neišliko, detalesnių kasinėjimų aprašymų negu paskelbti, rodos, iš viso nebuvo, tad tokie kasinėjimai nedaug kuo vertingesni už vėlesnius to paties piliakalnio kasinėjimus, vykdytus Krauzos ir Markulio (Volkaitė-Kulikauskienė, 1977, p. 33). Tik kad duomenų apie pastarųjų rezultatus dar mažiau. Tokie kasinėjimai pagal informatyvumą yra tokie pat, kaip kaimiečių vykdyti daugelio piliakalnių kasinėjimai, apie kuriuos daugiausia byloja neužverstos duobės. Ir nors kai kada informacijos trupinėliai iš jų kasinėjimų išliko (pvz., Laužiškio atveju; žr. Algimantas, 1932), aki vaizdu, kad tokių kasinėjimų piliakalnio tyrinėjimais laikyti nereikia. Vadinas, reikalingi tam tikri kriterijai, kuriais remdamiesi galime kalbėti apie tikrus kasinėjimus ir jų duomenimis naudotis kalbėdami apie piliakalnius. Jais turėtų būti laikomi piliakalniuose vykdyti kasinėjimai, apie kuriuos išliko detalesnės fiksacinės medžiagos. Nebūtinai tokia medžiaga turėtų būti skelbta. Todėl ateityje kasinėtų piliakalnių sąrašuose gali atsirasti naujų pozicijų, archyvuose suradus duomenų apie kadaise vykdytus jų kasinėjimus. Tačiau ne kiekvienas piliakalnis laikytinas kasinētu, nors jame tokie darbai ir vykdyti. Dabartinėje archeologijoje naudojamas įvairių darbų kompleksas, objektų plačiau nekasinėjant, kuris žinomas žvalgymų pavadinimu (pvz., Archeologinių, 1994, p. 359; Авдусин, 1980, c. 58–112 ir kt.). Tokie smulkūs žemės judinimo darbai piliakalniuose kaip kultūrinių sluoksnių gręžimas (pvz., Impiltis 1998 m.; žr. Jarockis, 1998š, p. 6–7); atodangų valymas (pvz., Gandinga; žr. Krzywicki, 1906, p. 87), paviršinių radinių surinkimas (pvz., Simėnai; žr. Zabiela, Vaitkevičius, 1998, p. 487) yra tipiški paminklų žvalgymo darbai. Piliakalnių, kuriuose buvo vykdyti tokie darbai, tyrinėtai laikyti nereikia. Tokiems darbams iš esmės prilygsta ir labai mažų (iki 1 m² dydžio) šurfų kasimas piliakalniuose (pvz., Mirgeliai; žr. Zabiela, 1995, p. 238). Tyrimais negalime laikyti ir neaiškios apimties kasinėjimų, iš kurių nėra išlikę detalesnių duomenų (pvz., Lentainiai; žr. Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 157) arba kur tokie kasinėjimai buvo neaiškių duobių ar griovių kasimas, savo esme prilygstantis kaimo bernų vykdytiems „tyrinėjimams“, nors ir vykdyti žinomų archeologų (pvz., Imbarė 1898 m.

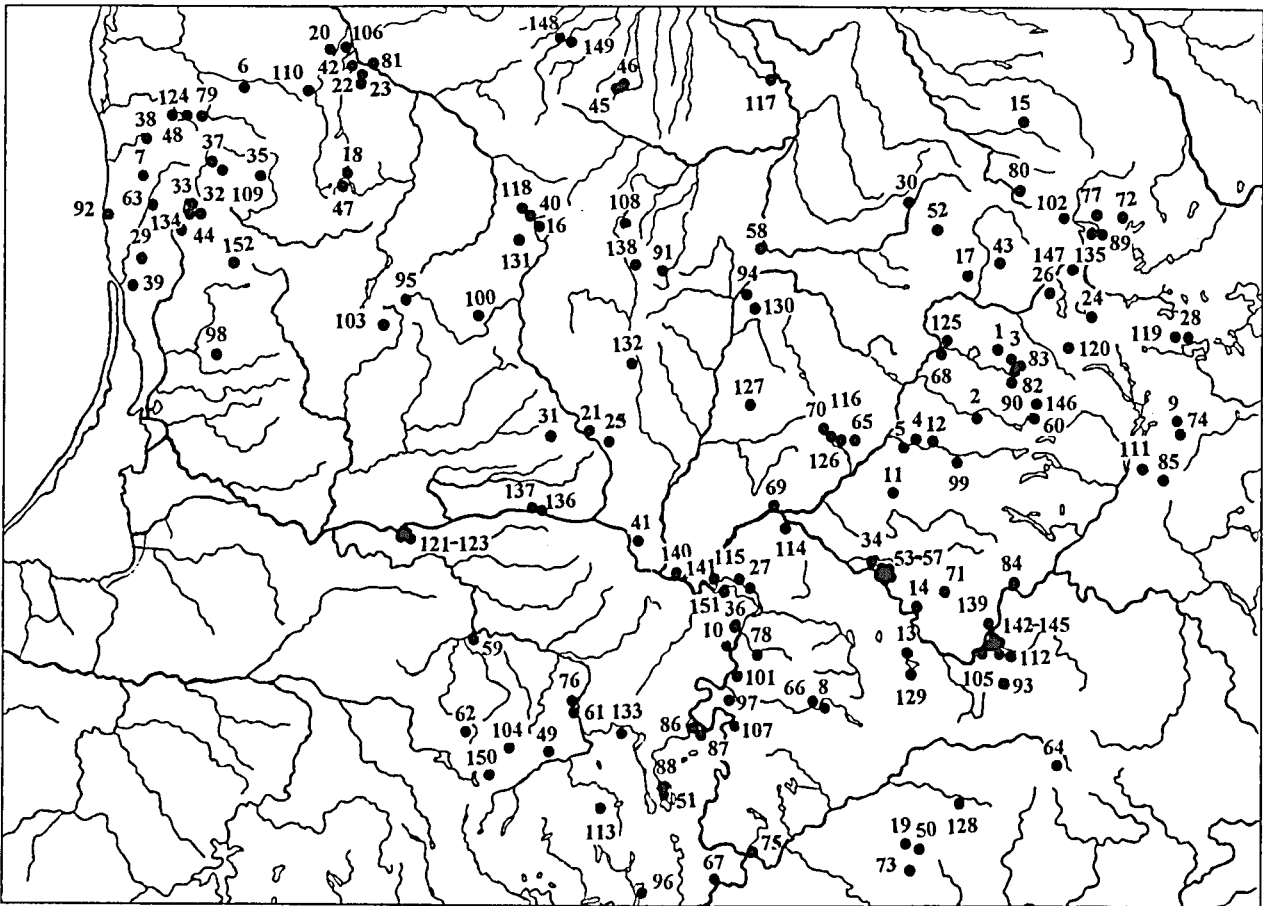
(Жорач, 1900); žr. Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 146). Pagaliau, kol nerasti (ar išvis nėra išlikę) išsamesni archeologinės fiksacijos duomenys, tyrinėjimais negalime laikyti vietų, apie kurias žinome tik faktą bei kasinėjimų vietoje likusias duobes (pvz., Dubičiai; žr. Lietuvos, 1975, p. 55). Visi tokie ir panašūs kasinėjimai yra tik istoriografijos faktai, kurie apie juos suradus papildomų esminių duomenų, gali tapti tikrais mokslo faktais.

Apibendrinus aukščiau aptartus tyrinėjimus piliakalniuose apibrėžiančius kriterijus, matyti, kad jie susideda iš 2 pagrindinių sudedamųjų: minimalaus ištirto ploto (1 m²) bei tyrimo vietos fiksacinės medžiagos (stratigrafija bei radiniai). Tyrinētu piliakalniu galime laikyti tik tokį, kuris atitinka abu šiuos kriterijus.

Išsiaiškinus, kas yra tyrinėtas piliakalnis, lieka atskirti piliakalnio tyrinėjimus nuo tyrinėjimų už piliakalnio ribų. Tai dėl specifinės piliakalnio sandaros kartais būna painiojama (pvz., Velikuškės). *Piliakalnio tyrinėjimais laikomi aikštelės ir gynybinių įrenginių (įskaitant šlaitus) kasinėjimai, tačiau gynybinių įrenginių ne-*

užimta papėdė į piliakalnio teritoriją nebeįeina. Tai papėdės gyvenvietė ar šiaip tuščia teritorija – šiuo atveju reikšmės neturi, kaip ir pačio piliakalnio ir jo priešpilių ar papilių teritorijų skirtumai (žr. aukščiau aptartus kriterijus). Taigi piliakalnio tyrinėjimais yra laikomi Lizdeikos kalno piliakalnio Kernavėje gynybinių įrenginių kasinėjimai (Kulikauskas, Luchtanas, 1980, p. 38), nors pastarieji buvo aptikti tik tyrinėjimų metu, bei Purnios piliakalnio šlaito apatinės dalies kasinėjimai (Baubonis, 1994š).

Apibrėžus piliakalnių tyrinėjimų apimtį objekto prasme galime konkrečiau kalbėti apie šios medžiagos teikiamas metodines išvadas. Išėjties taškas tokioms išvadoms yra pagrindiniai statistiniai duomenys apie tyrinėtus piliakalnius (1 lent.). 1886–2000 m. tyrinėtuose 152 piliakalniuose (1 pav.) ištirtas bendras 3,7 ha plotas. Statistinis ploto vidurkis vienam piliakalniui siekia 244 m². Tai daug – ar mažai? Palyginti galime tik su valstybės laikų senkapiais bei bažnyčių vietų tyrinėjimais. Kiekviename jų tyrineto ploto vidurkis atitinkamai yra 230 m² ir 352 m². Vadinas, piliakalnių tyrinėjimai bent jau

1 pav. Iki 2000 m. imtinai tyrinėtų piliakalnių išsidėstymas (numeracija pagal 1 lent.). *Autoriaus brėž.*

1 lentelė. Iki 2000 m. tyrinėti Lietuvos piliakalniai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
1	Aknystėlės	Utena	1983	Merkevičius A.	72	300	24	0	I tūkst.?	n	t
2	Alanta	Molėtai	1999	Strazdas A.	40	0	0	40	I tūkst.?	n	n
3	Antalgė	Utena	1986	Zabiela G.	80	80	100	0	II tūkst. pr.?	n	n
4	Antatilčiai	Ukmergė	1987, 1993	Zabiela G.	220,3	0	0	220,3	I–XIV a.	t	n
5	Antatilčiai	Ukmergė	1993	Zabiela G.	25	900	2,8	0	II tūkst. pr.	n	n
6	Apuolė	Skuodas	1928–1932	Volteris E., Nerman B., Nagevičius V.	1561	4500	14,5	909	IV–XIII a.	t	t
7	Auksūdis	Kretinga	1984	Jablonskis I.	41	1500	0	41	I tūkst. pr. Kr. ir II tūkst. I p.	n	t
8	Aukštadvaris	Trakai	1957–1960	Daugudis V.	956	4000	21	120	II a. pr. Kr.– XVII a.	t	n
9	Ažušilė	Ignalina	1989	Jarockis R.	25	200	12,5	0	I tūkst. I p.	y	t
10	Bačkininkėliai	Prienai	1956–1957	Kuncienė O.	209	250	87	0	III–XIII a.	t	y
11	Bartkūnai	Ukmergė	1936	Tarasenka P.	6	450	1,3	0	I tūkst.–XIII a.	y	n
12	Berzgainiai	Ukmergė	1936	Tarasenka P.	10	1000	1	0	I–XIII a.	y	n
13	Bražuolė	Trakai	1972	Daugudis V.	100	20 000	0	100	I tūkst. pr. Kr. pab.–XIV a.	n	t
14	Brodeliškės	Vilnius	1970, 1998	Daugudis V., Kliaugaitė V.	132	2500	5,3	0	I tūkst. pr. Kr. pab.–XIV a.	n	t
15	Bryzgiai	Rokiškis	1996	Tebelškis P.	70	25 000	0,3	0	I tūkst. I p.	n	n
16	Bubiai	Šiauliai	1900–1906, 1909	Kšivickis L.	100	2800	3,36	6	XI–XIV a.	t	t
17	Bugailiškiiai	Kupiškis	1999	Tebelškis P.	60	1000	6	0	I tūkst.?	n	n
18	Buožėnai	Telšiai	1966	Valatka V.	3	2000	0,15	0	XIII a.	y	n
19	Čepeliūnai	Varėna	1890, 1983	Šukevičius V., Grigalavičienė E.	69,5	1750	4	0	I tūkst.– II tūkst.pr.	n	n
20	Dapšiai	Mažeikiai	1974	Daugudis V.	431	450	66,7	131	I tūkst. pr. Kr. pab.–XIII a.	t	n

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
21	Darbutai	Raseiniai	1886, 1911	Daugirdas T., Kšivickis L.	833	833	100	0	XIV a.	n	n
22	Daubariai	Mažeikiai	1975	Daugudis V.	274	1000	27,4	0	I tūkst.–XIII a.	t	n
23	Daubariai	Mažeikiai	1976	Daugudis V.	4	24	17	0	I tūkst.–XIII a.	t	n
24	Daugailiai	Utena	1990	Zabiela G.	1	1200	0,08	0	I tūkst.?	n	n
25	Daugėliškiai	Raseiniai	1996	Strazdas A.	4	170	0	4	II tūkst. pr.	n	n
26	Degėšiai	Utena	1999	Tebelškis P.	63	700	9	0	I tūkst. pr. Kr. II p.	n	n
27	Dovainonys	Kaišiadorys	1957, 1992, 1994–1995	Kuncienė O., Steponaitis V., Zabiela G.	360,5	100	100	160	I tūkst.–XIII a.	n	t
28	Dūkštas	Ignalina	1909	Kšivickis L.	600	600	100	0	I tūkst. pr. Kr.– I tūkst. pr.	t	n
29	Eketė	Klaipėda	1972	Merkevičius A.	240	11 000	1,6	60	I tūkst.–XIII a.	t	y
30	Elniškiai	Kupiškis	1981	Varnas A.	48	700	7	0	I tūkst. pr. Kr. II p.	n	n
31	Gabrieliškės	Raseiniai	1910	Kšivickis L.	350	700	50	0	I tūkst. I p.	n	n
32	Gaudučiai	Kretinga	1996	Dakanis B.	39,5	300	13,2	0	II tūkst. pr.?	n	n
33	Gintarai	Kretinga	1977, 1987	Jablonskis I.	60	1500	0	60	XIII–XVII a.	n	t
34	Grebliaučižna	Širvintos	1997	Balčiūnas J.	35	2500	1,4	0	I tūkst.?	n	n
35	Grigaičiai	Plungė	1986	Žulkus V.	34	600	5,7	0	XII–XIII a.	n	n
36	Guogai	Kaunas	1956, 1989	Kuncienė O., Zabiela G.	75,3	0	0	75,3	I tūkst.–XIII a.	t	n
37	Imbarė	Kretinga	1969, 1979– 1982, 1984– 1985, 1987– 1989	Daugudis V.	556	2500	22,2	0	I tūkst.–XIII a.	t	t
38	Impiltis	Kretinga	1933–1934, 1998	Nagevičius V., Jarockis R.	933	2200	7,2	773	I tūkst.–XIII a.	t	n
39	Jakai	Klaipėda	1993	Banytė R.	9,5	1600	0,4	3,5	I tūkst. II p.– II tūkst. pr.	n	n
40	Jakštaičiai	Šiauliai	1972	Urbanavičius V.	52	700	7,4	0	XIV a.?	n	n

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
41	Jaučakiai	Kaunas	1951	Tarasenka P.	3,6	1600	0,23	0	I tūkst.–XIV a.	y	n
42	Jautakiai	Mažeikiai	1975–1976	Stankus J., Merkevičius A.	325	600	54,2	16	I tūkst.–XIII a.	t	n
43	Juodonys	Rokiškis	1986–1987	Grigalavičienė E.	228,5	1800	12,7	0	I tūkst. pr. Kr.– XIII a.	t	n
44	Kačaičiai	Kretinga	1997	Kraujalis R.	31	450	6,9	0	I tūkst. pab.– II tūkst. pr.	y	n
45	Kalnelis	Joniškis	1990	Merkevičius A.	90	0	0	90	XIII–XVII a.	n	t
46	Kalnelis	Joniškis	1990	Merkevičius A.	20	3000	0	20	I tūkst.–XIII a.	t	t
47	Kalnėnai	Telšiai	2000	Dakanis B.	1	500	0	1	I tūkst.	n	n
48	Kalviai	Skuodas	1988	Zabiela G.	8	2900	0	8	I tūkst.–XIII a.	n	n
49	Kampiniai	Marijampolė	1994	Tebelškis P.	6	900	0,7	0	I tūkst. II p.	t	n
50	Kaniavėlė	Varėna	1955	Gurevič F.	1,5	600	0,25	0	I tūkst. I p.	n	n
51	Kaukai	Alytus	1967–1969	Kulikauskas P.	330	500	50	80	V–XII a.	y	n
52	Kereliai	Kupiškis	1984–1986	Grigalavičienė E.	568	568	100	0	I tūkst. pr. Kr.– VI a.	y	n
53	Kernavė	Širvintos	1985, 1992– 1993	Luchtanas A.	209	1000	20	9	X–XIV a.	t	t
54	Kernavė	Širvintos	1979–1982	Kulikauskas P.	564	900	62,7	0	V–XIV a.	t	t
55	Kernavė	Širvintos	1983, 1985	Kulikauskienė R., Luchtanas A.	518	180 000	0,23	98,5	X–XIV a.	t	t
56	Kernavė	Širvintos	1979	Kulikauskas P.	54	300	0	54	V–XIV a.	t	t
57	Kernavė	Širvintos	1989	Luchtanas A.	15	80	0	15	XIV a.	y	t
58	Kiūčiai	Panevėžys	1986	Petruilienė A.	283	4000	7,1	0	I tūkst. pr. Kr.– I tūkst. pr.	n	n
59	Kudirkos Naumiestis	Vilkaviškis	1983–1985	Daugudis V., Kuncevičius A., Merkevičius A.	409	4500	9,1	0	I tūkst.–XIII a.	n	n
60	Kulionys	Molėtai	1931	Tarasenka P.	10	4500	0,22	0	I tūkst.–XIII a.	y	y
61	Kumelionys	Marijampolė	1968	Daugudis V.	173	250	19,2	125	I–XIII a.	y	n
62	Kunigiškiai	Vilkaviškis	1963–1964	Kulikauskas P.	900	15 000	5,3	100	I–XIII a.	t	n
63	Kurmaičiai	Kretinga	1979–1980	Merkevičius A.	605	2100	25,2	75	I tūkst. pr. Kr. pab.–IV a.	n	t

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
64	Kurmelionys	Šalčininkai	1983	Grigalavičienė E.	3,6	2200	0,16	0	I tūkst.–XIII a.	n	n
65	Laičiai	Ukmergė	2000	Dakanis B.	34	3000	1,13	0	I tūkst.	n	n
66	Lavariškės	Trakai	1955	Tautavičius A.	128	75	74,7	72	IV–XIII a.	t	t
67	Liškiava	Varėna	1962, 1975	Mekas K., Markelevičius J.	250	5000	5	0	I tūkst.–XIV a.	y	n
68	Liudiškiai	Anykščiai	1990	Zabiela G.	20	400	1	16	I tūkst. I p.	t	t
69	Lokėnėliai	Jonava	1998–1999	Zabiela G.	495	0	0	495	I tūkst. pr. ir XIV a.	y	n
70	Lokinė	Ukmergė	1998	Jarockis R.	4	42	9,5	0	I tūkst.	t	n
71	Maišiagala	Vilnius	1971–1973	Kulikauskienė R.	382	2500	15,3	0	V–XIV a.	y	n
72	Maniuliškės	Zarasai	1933	Tarasanka P.	28	1200	2,3	0	I–XIII a.	y	n
73	Margiai	Varėna	1902, 1996, 1999	Šukevičius V., Šatavičius E.	240	4000	5,5	20	I tūkst.–XV a.	t	n
74	Mažulonys	Ignalina	1907–1908	Kaširskis V.	155	1000	10	55	X–XIII a.	t	n
75	Merkinė	Varėna	1971	Balčiūnaitė D.	12	35	0	12	XIV–XVII a.	t	y
76	Meškučiai	Marijampolė	1968, 1994	Daugudis V., Zabiela G.	48,75	70	52,5	12	I tūkst.–XIII a.	t	n
77	Mielėnai	Rokiškis	1933	Tarasanka P.	40	700	2,9	20	I tūkst. pr. Kr.– I tūkst. pr.	y	n
78	Migonys	Kaišiadorys	1954–1955	Kulikauskienė R.	180	170	58,8	80	V–XIII a.	t	t
79	Mosėdis	Skuodas	1983	Jablonskis I.	60	5000	1,2	0	I tūkst. pr.– XVII a.	n	n
80	Moškėnai	Rokiškis	1909–1910	Kšivickis L.	930	1700	54,7	0	I tūkst. pr. Kr.– XII a.	n	y
81	Naikiai	Mažeikiai	1999	Kraujalis R.	20	1400	1,4	0	I tūkst.?	n	n
82	Narkūnai	Utena	1976–1978	Kulikauskienė R.	660	1300	50,8	0	XI a. pr. Kr.– XV a.	t	t
83	Narkūnai	Utena	1978	Kulikauskas P.	62	200	23	16	XIV–XV a.	t	t
84	Nemenčinė	Vilnius	1952–1954	Kulikauskas P.	1079	2200	35	300	I–IV ir XIV a.	y	n
85	Neveriškės	Švenčionys	1976–1978	Grigalavičienė E.	1486	2500	67,5	0	I tūkst. pr. Kr. vid.–I tūkst. pr.	n	n
86	Norkūnai	Prienai	1964	Daugudis V.	222	0	0	222	II–XIII a.	t	n

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
87	Norkūnai	Prienai	1965	Daugudis V.	220	0	0	220	I–VI a.	t	n
88	Obelytė	Alytus	1968–1969	Kulikauskas P.	54	5000	0,64	22	I–XIII a.	y	n
89	Pakačinės	Zarasai	1933	Tarasenka P.	30	900	3,3	0	I tūkst. pr. Kr.– I tūkst. pr.	n	n
90	Pakalniai	Utena	1989	Zabiela G.	16	3000	0,5	0	I tūkst.–XII a.	t	n
91	Pakalniškiai	Radviliškis	1996	Dakanis B.	5	200	2,5	0	I tūkst.	t	y
92	Palanga	Kretinga	1976, 1983– 1984	Žulkus V.	263	700	37,6	0	I tūkst.–XV a.	t	t
93	Papiškės	Vilnius	1983	Grigalavičienė E.	1,5	1400	0,1	0	I tūkst. pr.	n	n
94	Papušiai	Panevėžys	1994	Tebeškis P.	19	700	2,2	6	II tūkst. pr.	n	n
95	Paspąstis	Kelmė	1999	Dakanis B.	11	450	2,2	1	I tūkst. pr.	t	n
96	Paveisininkai	Lazdijai	1962	Kulikauskas P.	240	700	34,3	0	I–XIII a.	t	t
97	Paverkniai	Prienai	1994	Zabiela G.	10	48	20,8	0	XI–XII a.	y	n
98	Pavilnutis	Šilutė	1982	Žulkus V.	8	1500	0,5	0	I tūkst.	t	n
99	Paželviai	Ukmergė	1936	Tarasenka P.	16	750	2,1	0	I tūkst. pr.	n	n
100.	Pažvarkulis	Kelmė	1974	Markelevičius J.	9	500	1,8	0	I tūkst.?	n	n
101	Pelekonys	Prienai	1988	Zabiela G.	33,5	0	0	33,5	I tūkst.	y	n
102	Petrašiūnai	Rokiškis	1909–1910	Kšivickis L.	915	915	100	0	I tūkst. pr. Kr.– I tūkst. pr.	n	n
103	Pilės	Šilalė	1990	Genys J.	8,5	575	1,5	0	XIV a.	n	n
104	Piliakalniai	Vilkaviškis	1961	Kulikauskas P.	370	1000	37	0	III–XIII a.	t	n
105	Pūčkoriai	Vilnius	1984	Katalynas K.	1	500	0,2	0	I–XIII a.	n	y
106	Pumpurai	Mažeikiai	1974–1975	Merkevičius A.	173	450	38,4	0	II tūkst. pr.?	n	n
107	Punia	Alytus	1958–1959, 1961–1962, 1972, 1994, 2000	Kulikauskienė R., Markelevičius J., Baubonis Z., Kliaugaitė V.	1282	10 000	8,7	418	XIV–XVIII a.	n	n
108	Ramulėnai	Radviliškis	1994	Jarockis R.	90	0	0	90	I tūkst. II p.– II tūkst.pr.	n	n

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
109	Reketė	Kretinga	1996	Tebelškis P.	14	300	4,7	0	II tūkst. pr.?	n	t
110	Renavas	Mažeikiai	1972	Valatka V.	36	100	8	28	III–XIII a.	n	n
111	Reškutėnai	Švenčionys	1995–1996	Girininkas A.	100	2000	5	0	IV–V a.	y	n
112	Rokantiškės	Vilnius	1993	Katalynas K.	2	600	0,3	0	I tūkst. vid.– II tūkst. pr.	n	t
113	Rudamina	Lazdijai	1965	Kulikauskas P.	320	4800	4,6	100	I–XIII a.	n	n
114	Rukla	Jonava	1997	Zabiela G.	74	41,5	100	32,5	XIV a.	n	n
115	Rumšiškės	Kaišiadorys	1957	Kuncienė O.	52	120	43,3	0	I tūkst. II p.– XIV a.	y	t
116	Saliečiai	Ukmergė	2000	Dakanis B.	59	0	0	59	I tūkst.?	n	n
117	Sauginai	Pasvalys	1996	Lisauskaitė B.	50	2000	1,3	24	I tūkst.?	y	n
118	Sauginiai	Šiauliai	1973	Daugudis V.	350	500	70	0	I tūkst. pr. Kr. pab.–I tūkst. pr. ir XIII– XIV a.?	n	t
119	Sokiškės	Ignalina	1980–1983	Grigalavičienė E.	1115	2800	39,8	0	I tūkst. pr. Kr.– IV a.	y	n
120	Spirėnai	Utena	1973, 1997	Markelevičius J., Jarockis R.	233	1000	23,3	0	I tūkst. pr. Kr. pab.–III a.	n	n
121	Sudargas	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	72	1200	3,5	30	II–XIII a.	n	n
122	Sudargas	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	57,5	500	9	12,5	VII–XIII a.	n	n
123	Sudargas	Šakiai	1970	Kulikauskas P.	45	300	15	0	VII–XIII a.	n	n
124	Šakaliai	Skuodas	1978	Jablonskis I.	25,5	5700	0	25,5	I tūkst.–XIII a.	n	n
125	Šeimyniškėliai	Anykščiai	1990–2000	Zabiela G.	1673	3000	52,9	86	XIII–XIV a.	t	t
126	Šinkūnai	Ukmergė	1979, 1990– 1992, 1998	Grigalavičienė E., Jarockis R.	337,1	5000	5,7	50	I tūkst.–XII a.	n	n
127	Šukioniai	Kėdainiai	1998	Zabiela G.	10	100	0	10	XIV a.	n	n
128	Tetervinai	Šalčininkai	1996	Tebelškis P.	30	300	10	0	II tūkst. pr.?	n	n
129	Trakai	Trakai	1962	Tautavičius A.	582	700	83,1	0	XIV–XV a.	n	n
130	Upytė	Panevėžys	1997	Urbanavičienė S.	40	4000	0	40	XIV–XVII a.?	n	t
131	Vainagiai	Šiauliai	1999	Ramanauskaitė V.	45	900	5	0	II tūkst. pr.?	n	n
132	Vaitiekūnai	Radviliškis	1977–1978	Merkevičius A.	413	350	100	60	I tūkst.–XII a.	t	t

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m ²	Aikštelės plotas m ²	Ištirta % aikštelės	Ištirta m ² ne aikštelėje	Chronologija	Papėdės gyvenvietė	Senkapis
133	Varnupiai	Marijampolė	1971	Kulikauskas P.	200	1100	18,2	0	I a. pr. Kr.–XIII a.	n	n
134	Vėlaičiai	Kretinga	1996–1997	Zabiela G.	348	250	100	102	I tūkst. pr. Kr.–II tūkst. pr.	t	n
135	Velikuškės	Zarasai	1933	Tarasenka P.	1400	1100	63,6	700	I tūkst. pr. Kr.–XIII a.	t	n
136	Veliuona	Jurbarkas	1912	Kšivickis L.	1000	1000	100	0	XIII–XIV a.	t	y
137	Veliuona	Jurbarkas	1965	Tautavičius A.	370	500	40,4	168	XIV a.	n	n
138	Velžiai	Radviliškis	1969	Naudužas J.	1175	2800	29,6	345	I tūkst. II p.–XIII a.	n	n
139	Verkiai	Vilnius	1988–1990	Varnas A.	600	3000	20	0	XIV–XIX a.	n	t
140	Veršvai	Kaunas	1986	Daugudis V.	57	300	19	0	XIV a.	t	t
141	Vieškūnai	Kaunas	1997, 2000	Dakanis B., Zabiela G.	47	500	5	22	XIV a.	t	n
142	Vilnius	Vilnius	1938, 1940, 1982	Ketlinska A., Holubovičiai E. ir V., Lisanka A.	185	5000	3,7	0	I tūkst. pr. Kr.–XVIII a.	t	n
143	Vilnius	Vilnius	1988–1989, 1991	Daugudis V.	317	10 000	0	317	I tūkst.–XIX a.	t	n
144	Vilnius	Vilnius	1989	Misiukaitė D.	20	450	2,7	8	XIV–XVII a.	n	n
145	Vilnius	Vilnius	1995	Katalynas K.	12	12 000	0,1	0	XIV a.	t	n
146	Vorėnai	Molėtai	1913	Kšivickis L.	750	1500	50	0	I tūkst. pr. Kr.–I tūkst. pr.	y	y
147	Vosgėliai	Zarasai	1933	Tarasenka P.	144	1800	0,6	44	I tūkst. pr. Kr.–XIII a.	n	n
148	Žagarė	Joniškis	1956, 1999	Naudužas J., Jarockis R.	53	3500	1,5	0	XIII–XVII a.	n	n
149	Žagarė	Joniškis	1999	Vasiliauskas E.	44,9	2000	0	44,9	I tūkst. pr. Kr. II p., V–XIII a.	t	n
150	Žalioji	Marijampolė	1998	Merkevičius A.	30	2500	0,7	12	I tūkst.?	n	n
151	Žiegždriai	Kaunas	1956	Kulikauskienė R.	108	0	0	108	I tūkst.–XIII a.	t	n
152	Žvaginiai	Klaipėda	1972	Černiauskas M.	1,25	1200	0,01	0	I tūkst.–XIII a.	n	n
Iš viso			1886–2000		37 047,3	474 446,5		7933,5	XI a. pr. Kr.–XVIII a.		

Paaiškinimai: y – yra, n – nežinoma, t – tyrinėta.

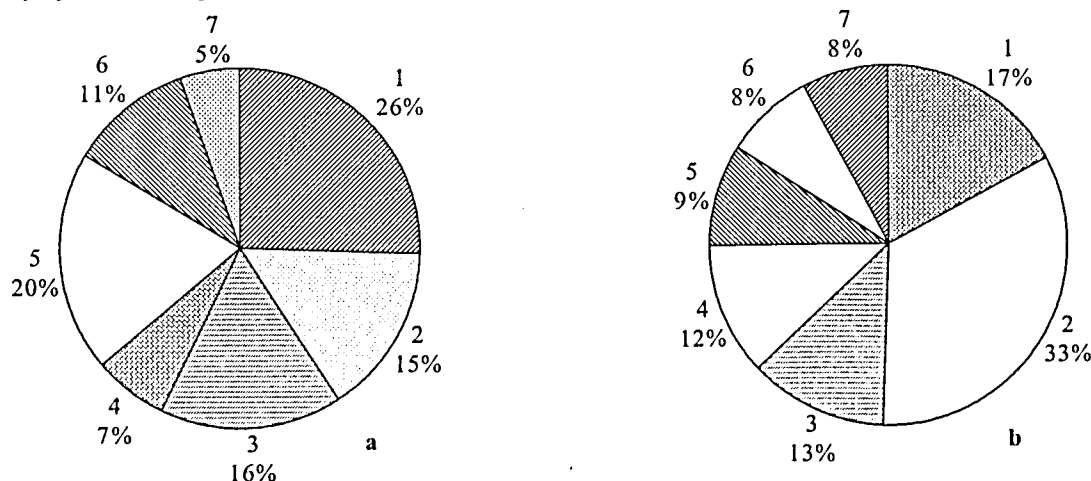
apimtimis iš kitų paminklų rūšių neišsiskiria. Panaši padėtis yra ir su procentiniu tyrinėtų paminklų kiekiu (apie 15%) nuo visų paminklų, nors tyrinėtų kapinynų procentas yra didesnis, o gyvenviečių – mažesnis. Pagrindinė išvada būtų – piliakalnių tyrinėjimų medžiaga yra statistiškai patikimai lyginama su kitų archeologijos paminklų rūšių tyrinėjimų medžiaga. Ką ir kaip galima lyginti, aptariama toliau kalbant apie piliakalnių kompleksus.

Kaip jau buvo aptarta aukščiau, visą piliakalnį galima skirstyti į 2 pagrindines dalis: aikštelę ir gynybinius įrenginius. Iki šiol svarbiausiu piliakalnio elementu jo pažinime laikyta aikštelė. Akivaizdžiai tai matyti tiek iš piliakalnių žvalgymų: rinkti duomenys apie jos dydį, formą, orientaciją, kultūrinį sluoksnį; tiek iš tyrinėjimų – beveik 80% piliakalnių tyrinėjimų vykdyti jų aikštelėse (11 tyrinėtų piliakalnių aikštelės jau buvo sunaikintos, tad teko tirti tik tai, kas likę). Gynybiniais įrenginiais skirta daug mažiau dėmesio, nors kaip tik jie iš esmės ir yra piliakalnio skiriamasis bruožas. Piliakalnių žvalgymų duomenims trūksta svarbių gynybinių įrenginių parametrų: pylimų pločio ties pagrindu, šlaitų statumo ir kt. Dalis gynybinių įrenginių liko išvis nepastebėti (pvz., pylimas šalia Pakalnių piliakalnio; žr. Zabiela, 1990, p. 35). Patys gynybiniai įrenginiai (bet kokie) tyrinėti 71 piliakalnyje, kur jų vidurkis vienam piliakalniui yra apie 112 m². Šio skaičiaus tiesiog nėra su kuo palyginti: duomenys apie gynybinių įrenginių perimetro užimamą plotą ir netgi apie visą piliakalnio užimamą plotą nerinkti. Tačiau jau pats skaičius kai ką byloja: į 112 m² plotą telpa arba pylimo ir gri-

vio pjūvis, arba šlaito pjūvis, tačiau juos abu iširti neįmanoma.

Nors piliakalnių aikštelių tyrinėjimų apimtys svyruoja visoje galimoje skalėje (2 pav.), bendras iširtas jų procentas tesiekia vos 6% lyginant su gana apytiksliai paskaičiuotu visu aikštelių plotu. Tam įtakos turi aiškiai dominuojantys smulkūs piliakalnių tyrinėjimai: pusėje piliakalnių tyrinėta tik iki 5% jų aikštelių, o platesni jų tyrinėjimai didėjant iširtam aikštelių plotui progresyviai mažėja (žr. 2b pav.). Pilnai tyrinėta tik 10 piliakalnių aikštelių, iš kurių 5 buvo daugiau ar mažiau apardytos, 3 – labai mažos, o iš kitų 3 tyrinėjimų palikę palyginti nedaug duomenų. Kruopščioms studijoms lieka tik du: Kereliai bei Vaitiekūnai, tačiau jų abiejų beveik netyrinėti gynybiniai įrenginiai (Vaitiekūnuose padarytas tik griovio pjūvis), o Kereliuose – ir papėdės gyvenvietė. Tad pagal visus iki šiol sukauptus duomenis kalbėti galime tik apie piliakalnio aikštelių visumos patikimą supratimą. Iš minėtų dviejų piliakalnių gana konspektyviai paskelbta tik Kerelių piliakalnio tyrinėjimų medžiaga (Grigalavičienė, 1989; 1992). Tai – labai nedaug Lietuvai.

Teritoriniu aspektu piliakalniai tyrinėti kiek netolygiai, tačiau tas netolygumas po truputį per 30 metų mažėja (plg. Lietuvos, 1975, 3 žemėl. ir šio straipsnio 1 pav.). Nė vieno piliakalnio netyrinėta tik piliakalnių mažai turinčiuose Akmenės, Biržų, Pakruojo ir (tam tikra išimtis) Tauragės rajonuose. Kituose rajonuose jų kasinėta nuo 1 iki 10 (Kretinga, Vilnius), priklausomai nuo juose esančių piliakalnių skaičiaus ir tankumo. Vis dėlto palieka tam tikras neatitikimas (santykinai maži tyrinėjimai) nemažai piliakalnių turinčiuose rajonuose (po

2 pav. Procentinė tyrinėtų piliakalnių išraiška pagal tyrinėtą plotą (skliaustuose – piliakalnių skaičius) (a): 1 – iki 25 m² (39); 2 – iki 50 m² (23); 3 – iki 100 m² (25); 4 – iki 200 m² (10); 5 – iki 500 m² (30); 6 – iki 1000 m² (7); 7 – per 1000 m² (8), – bei pagal iširtą aikštelės plotą (b): 1 – netyrinėta (26); 2 – iki 5% (51); 3 – iki 10% (19); 4 – iki 25% (18); 5 – iki 50% (14); 6 – iki 75% (12); 7 – iki 100% (12). *Autoriaus diagr.*

vieną tyrinėtą piliakalnį iš 40 esančių Plungės rajone, iš 36 – Šilalės rajone ir iš 24 – Šilutės rajone). Taip Lietuvos pietvakarių–vakarų dalies piliakalniai (senųjų žemaičių ir ypač skalvių palikimas) lieka menkai ar net išvis netyrinėti.

Chronologiškai dauguma piliakalnių (85%) tyrinėti laikotarpyje nuo XX a. šeštojo dešimtmečio, kuomet jų tyrinėjimai pasidarė nuolatiniai. Tyrinėtų piliakalnių skaičius palengva didėjo iki pat paskutinio XX a. dešimtmečio, kuomet stabilizavosi maždaug iki 5 piliakalnių per metus. Iki tol intensyvesni tyrinėjimai buvo vykdyti pavienių asmenų paskutiniame dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą (L. Kšivickis) bei 1928–1936 m. (V. Nagevičius, P. Tarasenko). Dauguma piliakalnių, deja, buvo tyrinėti tik vienus metus (66%), kas kone aprioriškai užkerta kelią gilesniam jų pažinimui. Iš likusiųjų daugumos tyrinėjimai tęsėsi 2–3 metus. Ilgesni tyrinėjimai – reti (Apuolė, Imbarė, Šinkūnai, Šeimyniškeliai). Gana reti ir pakartotiniai tų pačių piliakalnių tyrinėjimai (20 piliakalnių), vykdyti daugiausia dėl piliakalnių erozijos.

Pagal tyrinėtus piliakalniai yra gana specifinis objektas, kurio tyrinėjimais užsiima daugiausia specializuoti archeologai. Iš bendro 50 tyrinėtųjų 11 daugiausia tyrusių (virš 5 piliakalnių) archeologų tyrinėjo net 71% piliakalnių. Visais aspektais tai – teigiamas dalykas, nes sukaupiama atitinkama patirtis, atsiranda specifiniai individualios medžiagos fiksavimo ir interpretavimo bruožai, kuriuos lengviau perprasti kitiems tyrinėtojams.

PILIAKALNIŲ KOMPLEKSŲ SUDĖTINIŲ DALIŲ TYRIMŲ SVARBA

Piliakalnis, kaip ir bet koks kitas archeologijos objektas, yra didesnio archeologijos paminklų komplekso dalis. Archeologijos paminklai – palikti žmonių, kurie visuomet tam tikroje vietoje gyveno, tam tikroje vietoje meldėsi ir tam tikroje vietoje laidojo. Neturint šių trijų pagrindinių sudedamųjų dalių, senųjų visuomenių pažinimas tampa neišsamus. Kaip matyti piliakalnių aspektu tokie kompleksai gali būti ir sudėtingesni. Piliakalnis iškyla kaip bendruomenės įtvirtinimo vieta (išskyrus piliakalnius – gyvenvietes, kur pati gyvenvietė ir įtvirtinimas sutampa), natūraliai pretenduojantis į svarbiausią (ir stipriausią) komplekso dalį. Paties piliakalnio vieta archeologijos paminklų komplekse dar tebėra būsimų tyrinėjimų objektas, tačiau apie jo santykį su kitais dviem komplekso elementais (gyvenvietėmis ir kapinynais) šį tą pasakyti galime jau dabar. Apie piliakalnio ir šventvietės santykius kalbėti dar tik pradėdame (Zabiela, 2002).

Piliakalnio ir jį įrengusios bendruomenės gyvenvietės santykis yra dvigubas dėl kartais dvigubos piliakalnių paskirties. Ankstyvuosiuose piliakalniuose pats piliakalnis ir yra gyvenvietė, todėl jokios kitos gyvenvietės papėdėje tarsi ir neturėtų būti. Pats papėdžių gyvenviečių atsiradimo laikas apytiksliai nustatytas. Tai – senasis geležies amžius (Zabiela, 1995, p. 45). Iš tyrinėtų piliakalnių papėdžių gyvenviečių nefiksuota beveik pusė atvejų (47%), tačiau tai nerodo, kad visi tie piliakalniai yra ankstyvi. Paprasčiausiai prie dalies tokių piliakalnių papėdžių gyvenviečių išvis galėjo nebūti, kitų vietos galbūt jau sunaikintos, dar prie kitų tebėra archeologų nerastos, nes daugeliu atvejų piliakalnių tyrinėjimu metu jų nebuvo specialiai ieškoma. Iš žinomų papėdžių gyvenviečių net 68% tyrinėtų, tad susidaro įspūdis, kad daugiausia tokios gyvenvietės ir fiksuojamos, kai jų pradėdama specialiai ieškoti. Kadangi jų teikiama archeologinė medžiaga iki tol nėra labiau apibendrinta, be specialių tyrimų jos neįmanoma sulygtinti su atitinkama piliakalnių medžiaga. Toliau piliakalnių ir jų papėdžių gyvenviečių medžiaga glaustai mėginama palyginti 4 plačiausiai tyrinėtų (kuriose iš viso ištirta per 1000 m² plotas) papėdžių gyvenviečių pavyzdžiais.

Geriausiai ištyrinėtos – Kernavės papėdės gyvenvietės. Nors kartais dalis šių gyvenviečių laikoma miestu (pvz., Vitkūnas, 1999, p. 34), problematikos tai nekeičia. Kernavėje per 13 metų (1979, 1986–2000) (kasinėjimai tęsiasi ir po 2000 m.) 4 tyrinėtojai (P. Kulikauskas, A. Luchtanas, G. Karnatka, D. Vaičiūnienė) 4 skirtingose vietose ištyrė bendrą 4193 m² plotą (Kulikauskas, Luchtanas, 1980, p. 37–38; Karnatka, 1994; Luchtanas, 1988; 1990; 1992a; 1992b; 1996a; 1996b; 1998; Vaičiūnienė, 2000; 2002). Čia neįskaityta 1983–1984 m. A. Luchtano tyrinėtą mažiausiai 5 ha gyvenvietę prie Neries (Лыхтан, 1987), kuri, labai galimas dalykas, irgi buvo papėdės gyvenvietės dalimi, dėl nepalankių gamtinių sąlygų (šlapio slėnio) kiek nutolusi (per 500 m) nuo piliakalnių. Archeologinė medžiaga visose papėdės gyvenvietės vietose yra skirtingo išlikimo laipsnio ir chronologijos, tačiau bendriausios tendencijos jau aiškios. Papėdės gyvenvietė įsikūrė kažkur apie I–II a. (Luchtanas, 1998, p. 83), po to jos teritorija ne kartą keitėsi, kol XIV a. išsiplėtė iki didžiulio apie 20 ha ploto (Luchtanas, 1996c). Tiesa, paskutiniu metu nurodomas gerokai mažesnis, 13,5 ha – papėdės gyvenvietės plotas (Vėlius, 2001, p. 15). Lyginant su šiuo plotu ištirta jos dalis – ne tokia jau didelė (2%), tačiau jos vertė labai kelia drėgnoje vietoje piliakalnio papėdėje įsikūrusi gyvenvietės dalis, kurioje išliko visa organinė medžiaga. Štai šioje gyvenvietės

dalyje buvo išsamiai ištirta kauladirbio sodyba, ir dar 3 sodybos kasinėtos iš dalies. Dar vienos irgi drėgnoje vietoje, tik jau aukštesnėje terasoje, įsikūrusios sodybos vietos kasinėjimai tęsiasi. Pagal šią medžiagą galima tiksliai nustatyti vienos XIV a. sodybos užimamą plotą. Ji buvo apie 900 m² ploto (Luchtanas, 1990, p. 149). Pastarasis skaičius vaizdžiai parodo, kad norint kalbėti apie papėdžių gyvenviečių apstatymą, reikia ištirti mažiausiai 1000 m² kompaktiško ploto, nes tik į tokį plotą gali visiškai tilpti viena sodyba. Kartu 1000 m² yra svarbus skaičius apytiksliai apskaičiuojant galimų sodybų skaičių netyrinėtose papėdės gyvenvietėse, žinant pastarųjų užimamą plotą. Iš šių duomenų būtų galima gauti naujos informacijos apie piliakalnio ir papėdės gyvenvietės tarpusavio santykius, tačiau tai lieka netyrinėta. Iš jau galimų nustatyti jų ryšių matyti, kad Kernavės piliakalnių ir papėdės gyvenvietės chronologija gerai dera tarpusavyje. Jeigu tam tikro laikotarpio sluoksniai kurioje nors vienoje komplekso dalyje yra menki ar net visai nepastebimi, kai kada jie papildomi sluoksniais iš kitos komplekso dalies (pvz., I tūkstantmečio antrosios pusės sluoksniai gyvenvietės dalyje viršutinėje terasoje, kuomet beveik nėra šių sluoksnių piliakalniuose).

Antra pagal tyrinėjimų išsamumą (2400 m² ištirto bendro ploto) yra Aukštadvario piliakalnio papėdės gyvenvietė (1957–1958 m. A. Gerdvilienės tyrinėjimai). Kadangi tyrinėjimų medžiaga neskelbta, apie ją kažkiek duomenų galima gauti tik iš paskelbtų jos pastatų liekanų (Daugudis, 1962). Nors čia nepavyko nustatyti net pačių pastatų dydžio (jau nekalbant apie užimamą sodybų plotą), papėdės gyvenvietės medžiaga ženkliai papildoma piliakalnio medžiagą laikotarpiu, kuomet pačiame piliakalnyje fiksuoti tik sutvirtinimai (V–VIII a.).

Daubarių ir Jautakių piliakalnių papėdės gyvenvietėse panašiu laiku ištirti panašaus dydžio plotai: Daubariuose 1975–1976 m. – 1785 m² (vad. V. Daugudis), Jautakiuose 1975–1977 m. – 1771 m² (vad. J. Stankus). Jų medžiaga plačiau neskelbta. Nustatyta, kad Daubarių gyvenvietė užėmė apie 1 ha plotą (Daugudis, 1978, p. 107), o jos chronologija iš esmės atkartoja piliakalnio chronologiją. Pačioje gyvenvietėje geriau identifiukuoti pavyko tik 4 nedidelių pastatų liekanas bei 2 geležies lydymo krosneles, kurios dėl technologijos specifikos (gaisrų pavojus pastatams) vargu ar galėjo būti pačioje gyvenvietėje. Gyvenvietėje tyrinėtas ir iki 1,5 m gylio 2 m pločio dugne bei 4 m pločio viršuje griovys, I tūkstantmečio viduryje greičiausiai buvęs jos įtvirtinimas ir ribojęs mažą (40x60 m dydžio) plotą (Daugudis, 1977, p. 24), kuris prilygsta piliakalnio aikštelės plotui. Jautakių piliakalnio papėdės gyvenvietės teikia-

ma medžiaga panaši į Daubarių, tik čia fiksuotos daugiausia struktūros (židiniai, stulpavietės) (Stankus, 1977; 1978).

Tenka padaryti išlygą, kad visais atvejais kalbama apie vėlyvas II tūkstantmečio pradžios (Kernavės atveju – XIV a.) realijas, kurios ankstesnėse epochose greičiausiai buvo kitokios ir kurioms apibrėžti mes iki šiol beveik neturime medžiagos. Iš dalies anksčiau minėtų piliakalnių papėdžių gyvenviečių medžiagą lyginti galime tik su plačiausia tyrinėtų ankstesnių Lieporių ir Bakšių neįtvirtintų gyvenviečių medžiaga.

Lieporių IV–VIII a. neįtvirtinta gyvenvietė (Šiaulių r.) tyrinėta 1992–1998 ir 2000 metais (tyrinėjimai tęsti ir vėliau) (vad. B. Salatkienė) (Salatkienė, 1994; 1996; 1998; 2000; 2002). Joje iš viso ištirtas 2858 m² plotas, aptiktos mažiausiai 11 pastatų liekanos, iš kurių 4 tyrinėtos plačiau. Sprendžiant pagal tyrimų duomenis, šių pastatų būta nuo 2,35x1 m (2,35 m²) iki 18x10 m (180 m²) (Salatkienė, 1996, p. 50–51). Nemaža tyrinėtos gyvenvietės dalis yra grynai gamybinės paskirties: čia buvo geležies rūdos kasybos ir jos apdorojimo imtinai iki geležinių dirbinių gamybos vieta, tad be išsamios iškastos medžiagos analizės, neįmanoma net ir apytiksliai nustatyti vienos sodybos užimamo ploto dydį.

Bakšių III–IV a. neįtvirtinta gyvenvietė (Alytaus r.) tyrinėta 1992–1996 ir 1998 metais (vad. G. Puodžiūnas, V. Steponaitis) (Puodžiūnas, 1994; Steponaitis, 1996; 1998; 2000). Joje iš viso ištirtas 3581 m² plotas, aptiktos 6 pastatų liekanos. Kadangi jų dauguma fiksuota įžemio lygyje, šias liekanas, matyt, tikslingusia datuoti III a. Pastatų būta nemažų: nuo 5,2x5,1 m (26 m²) iki 11x13 m (143 m²) dydžio (Steponaitis, 1996, p. 54). Mechanškai apskaičiavus išeitų, kad čia viena III a. sodyba (jeigu apie tokią išvis galima kalbėti) užima apie 600 m² plotą, nors šis skaičius yra labai netikslus dėl visiško duomenų apie tokios sodybos pastatų skaičių nebuvimo bei dėl dalies tyrinėto ploto pakliuvimo į neužstatytą arba gamybinę (aptikta metalurgijos liekanų) zoną. Vis dėlto atrodo, kad vienai sodybai priklausančios gyvenvietės dalies plotas yra mažesnis nei XIV a. Kernavėje.

Piliakalnio ir jį įrengusios bei naudojusios bendruomenės palikto kapinyno santykis yra mažiau svarbus, tačiau jis gali padėti patikslinti chronologiją ir pateikti įvairių demografinių rodyklių tai bendruomenei rekonstruoti. Sąlyga tam viena – kiek įmanoma išsamesnis kapinyno tyrimas. Tačiau kadangi Lietuvoje visiškai ištirtų kapinynų lyg ir neturime (išsamiausiai kasinėtas Plinkaigalyje; žr. Kazakevičius, 1993), kapinynų ir piliakalnių siejimas į vieną kompleksą ir jų duomenų

palyginimas dažnai yra problemiškas. Su tyrinėtai piliakalniais galime sieti 43 kapinytus (28% atvejų). Iš jų tyrinėti – 34. Vėl pasiremsime plačiausiai tyrinėtų kapinytų pavyzdžiais. Šįkart svarbiau – tyrinėtų kapų skaičius bei kapinyto priklausymo piliakalniui patikimumas nei bendras ištirtas jo plotas.

Pagal bendrą medžiagos informatyvumo laipsnį ir čia svarbiausias yra Kernavės XIII–XIV a. griautinis kapinytas, esantis Kriveikiškių kaimo laukuose, 400 m į pietryčius nuo Lizdeikos kalno piliakalnio, už papėdės gyvenvietės ribų. Jame 1994–1996 ir 1998–1999 m. iš viso ištirtas 1142 m² plotas (vad. G. Vėlius) (tyrinėjimai pratęsti 2002 m.), surasti 253 kapai (Vėlius, 1996; 1998; 2000). Iškastos medžiagos pagrindu apginta daktaro disertacija (Vėlius, 2001). Kadangi Kernavės atveju tyrinėjimų metu buvo nustatytos tikslios kapinyto ribos, apskaičiuotas bendras jo užimamas plotas (ne mažiau 5338 m²) ir tikėtinas kapų skaičius (apie 1570 žmonių) (Vėlius, 2001, p. 19). Apskaičiuotas ir galimas Kernavės miesto gyventojų skaičius XIV a. pabaigoje – apie 500 (Vėlius, 2001, p. 20). Vis dėlto visais šiais skaičiavimais galime pasinaudoti tik iš dalies, nes Kernavėje yra buvęs iki šiol tiksliau nelokalizutas ir antrasis kapinytas, greičiausiai su sudegintų mirusiųjų kapais (Zabiela, 1998, p. 366; Vėlius, 2001, p. 23). Kapinyto medžiaga gerai dera su gyvenvietės ir piliakalnių vėlyvąja medžiaga, tačiau Kernavės atveju dominuoja gyvenvietės tyrinėjimai.

Antras svarbus kapinytas, siejamas su Bubių piliakalniu ir papėdės gyvenvietė, yra 1973–1974 ir 1982 m. tyrinėtas Jakštaičių–Meškių kapinytas (vad. V. Urbanavičius) (Urbanavičius, 1974; 1977; 1984). Jis yra 1 km į šiaurę nuo piliakalnio. Kapinyne iš viso buvo ištirtas 2858 m² plotas, aptikta 111 žmonių ir 1 žirgo kapai. Jau iki tyrinėjimų kapinytas buvo labai apardytas, tad tyrinėtojas spėjo, jog jame galėjo būti per 1000 kapų (Urbanavičius, 1977, p. 134). Kažkiek netyrinėtų kapų liko ir po tyrinėjimų (Urbanavičius, 1984, p. 95). Jakštaičių–Meškių kapinytas datuojamas VI–XIII a. Vėlyvoji jo data iš esmės patvirtinta ir kitų tyrinėtojų (Zabiela, 1998, p. 364; Vasiliauskas, 2001, p. 336), tad jo siejimas su Bubių piliakalniu, atrodo, yra patikimas. Tačiau dėl prasto kapinyto išlikimo ir tokios pat prastai dokumentuotos Bubių piliakalnio tyrinėjimų medžiagos (abiejų paminklų tyrinėjimų medžiaga lieka išvis neskelbta) šiandien sunku juos abu sieti su XIV a. – laikotarpiu, iš kur žinome 2 piliakalnyje stovėjusios Dubysos pilies sunaikinimus. Kartu Jakštaičių–Meškių kapinytas suteikia tam tikrų pamąstymų apie ankstyvesnę Bubių piliakalnio chronologiją.

Trečiasis, labiau problemiškas „piliakalnio–kapinyto“ kompleksas yra Palangoje. 1961–1962 m. (vad. A. Tautavičius) ir 1987, 1993, 1995 m. (vad. V. Žulkus) Plytų bei Dariaus ir Girėno gatvių sankryžoje esančiame kapinyne buvo ištirta jo pietrytinė dalis – iš viso 2447 m², aptikti 373 VIII–XIII a. kapai (Lietuvos, 1977, p. 80; Žulkus, 1988; 1994; 1996). Šis kapinytas yra 1 km į šiaurės rytus nuo Palangos piliakalnio – Birutės kalno. Kapinyto medžiaga tebėra neskelbta, kai tuo tarpu piliakalnio ir kitų Palangos gyvenviečių tyrinėjimai išsamiai paskelbti (Žulkus, 1997). Susieti juos abu į vieną kompleksą sunku dėl to, kad žymiai arčiau kapinyto – tik už 250 m į pietus, pietinėje Palangos dalyje, yra neįtvirtinta XII–XIV a. gyvenvietė (Palangos, 1999, p. 34–37). Nors kapinyto bei Birutės kalno piliakalnio ir papėdės gyvenvietės chronologija tarpusavyje dera, dėl svetimšalių kapų nebuvimo ir greičiausiai nemažo tarpusavio atstumo laikoma, kad piliakalnio gyventojų kapai tebėra nerasti (Palangos, 1999, p. 96).

Paskutinis reikšmingesnis piliakalnio–kapinyto kompleksas yra Kurmaičiuose. Nors Kurmaičiuose gausu įvairialaikio archeologijos paminklų, artimiausiais piliakalniui Kurmaičių–Pajuodupio kapinytas, tyrinėtas 1979 m. (vad. J. Stankus) (Stankus, 1980). Kapinytas yra 600 m į vakarus nuo piliakalnio, kitapus Akmenos upės. Jo tyrinėjimų medžiaga paskelbta (Stankus, 1988). Kapinyne ištyrus 941 m² plotą aptikta tik 16 kapų, iš kurių vyrų ir moterų buvo po lygiai. Kapinytas chronologiškai yra porą amžių vėlesnis už piliakalnį, kuris, tiesa, buvo datuotas tik pagal sunkiai datuojamus radinius (peilius, ylą, galastuvus, molinę liejimo formelę, gintaro gabalėlius) bei keramiką, dėl ko jo chronologija gali būti netiksli. Tačiau mažas kapų skaičius nederą su palyginti nemaža piliakalnio aikštele ir gana ilgu paties piliakalnio naudojimo laiku (I tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga – IV a.) (Merkevičius, 1980, p. 22; 1982, p. 28). Piliakalnis chronologiškai atitinka tik žymiai toliau (maždaug 1,5 km į pietvakarius) esantį pilkapyną ir kapyną, tyrinėtus 1940, 1948 ir 1950–1951 m. (Puzinas, 1941; Kulikauskas, 1943; 1951; 1957; 1968). Ten palaidota ir žymiai daugiau mirusiųjų. Tačiau į kompleksą jungiant toliau esančius kapinytus ir kartu ignoruojant artimesnius piliakalniui reikalinga stipri argumentacija, kurios Kurmaičių atveju kaip tik ir trūksta.

Trumpai apžvelgus geriausiai tyrinėtus ir patikimiausius piliakalnio ir gyvenvietės ar kapinyto kompleksus matyti, kad jų pagrindu plačiau tyrinėti tuometinės visuomenės struktūrą dar nesurinkta net pagrindinių duomenų. Iki šiol disponuojama atsitiktinio pobūdžio

duomenimis, kurių daugumoje atvejų negalima nei palyginti tarpusavyje, nei ekstrapoliuoti kitiems paminklams.

Pilnai iškasinėti piliakalnį – dar nereikia jį išsamiai ištirti. Gynybinių įrenginių aspektu, matyt, išvis netikslinga siekti išsamų tyrinėjimų ir metų metais kasinėti piliakalnio šlaitus bei perkasti visus jo pylimus. Pastarieji talpina nemažai kartotinių elementų, tad išsamūs jų tyrinėjimai nebūtinai turi būti pilni. Apie aikštelę to pasakyti negalime. Jose jokio periodiško struktūrų pasikartojimo arba simetrijos nepastebime, skirtingų piliakalnių aikštelės irgi skirtingos, tad norint iki galo pažinti piliakalnį jos turėtų būti ištirtos bent iki gynybinių įrenginių perimetro. Išsamus piliakalnio pažinimas galimas tik po išsamaus iškastos medžiagos apdorojimo. Pastarojo Lietuvoje iki šiol beveik kaip ir neturime. Nors vienaip ar kitaip yra paskelbta net 50 tyrinėtų piliakalnių medžiaga, visose publikacijose pagrindinis akcentas nukreiptas į radinius, o ne į struktūras. Susigaudyti pagal tokias publikacijas paprastai būna gana sudėtinga ar net neįmanoma. Ne vienoje jų išvis nebūna jokių atskirų planų (pvz., Grigalavičienė, 1992). Tarp publikacijų išimtis savo išsamumu yra Palangos Birutės kalno piliakalnio medžiagos paskelbimas (Žulkus, 1997, p. 16–54). Tuo tarpu paprastas iškastos medžiagos paskelbimas, nepasitelkiant elementarių archeologijai gretutinių mokslų tyrimų duomenų: chronologinių, technologinių, paleoaplinkos ir kt., – šiandien jau irgi nebegali patenkinti piliakalnio pažinimo poreikių. Savotiška išimtis yra paleoosteologiniai tyrinėjimai, kurie daromi daugumai piliakalnių, tačiau apie juos išsamiau toliau.

PALEOOSTEOLOGINIAI TYRIMAI, KAIP MEDŽIAGOS PATIKIMUMO INDIKATORIUS

Išvardytais dalykais atskleidžiamas vienas svarbiausių metodinių piliakalnių tyrinėjimų aspektų – tyrimų metu gautos medžiagos reprezentatyvumas. Paprastai piliakalniai būna nelabai turtingi tiek aiškiomis struktūromis, tiek radiniais (Zabiela, 1987). Išimtį sudaro dvi masinių radinių grupės: keramika bei gyvulių kaulai. Deja, piliakalnių keramika iki šiol nesusilaukė platesnių studijų, nors jos net viename paminkle randama per 10 000 (pvz., Sokiškės; žr. Grigalavičienė, 1986, p. 123). Gyvulių kaulai tyrinėti išsamiau (Sagan, 1936;

Paaver, Kulikauskas, 1965; Volkaitė-Kulikauskienė, 1974, p. 58–60; Daugnora, Girininkas, 1996, p. 119–143; Paškevičius, 1995; Паавер, 1965; Лухтан, 1986), tad šių tyrimų metu gautos medžiagos reprezentatyvumą galima analizuoti atskirai¹.

Lietuvos piliakalnių paleoosteologinės medžiagos rinkimas ir apdorojimas esti 3 pagrindinių etapų, kurie išsiskyrė šios medžiagos informatyvumo laipsniais. Iki Antrojo pasaulinio karo gyvulių kaulai beveik nerinkti (išskyrus dalį iš L. Kšivickio tyrinėtų piliakalnių), nuo 1952 iki 1995 m. – rinkti, identifikuoti ir po to išmesti, nuo 1995 m. – rinkti ir saugomi Lietuvos veterinarijos akademijos (nuo 2000 m. – Lietuvos nacionalinio muziejaus) saugykloje. Pirmaisiais dviem etapais surinktos medžiagos patikimumo verifikuoti jau nebeįmanoma. Gyvulių kaulus tyrinėjo bent 5 tyrinėtojai: lenkas Liubomiras Saganas (XX a. 4-ąjį dešimtmetį), estas gamtos mokslų daktaras Kalju Paaveris (1952–1965 m.), rusė Valentina Danilčenko (1965–1990 m.), galiausiai vietiniai tyrinėtojai Ramūnas Paškevičius (1990–1994 m.) ir docentas Linas Daugnora (nuo 1995 m.). Baltarusijoje baltiškų piliakalnių paleoosteologinę medžiagą 1965–1990 m. tyrinėjo Vera Ščeglova (Дучыц, Шчаглова, 1987; Шчаглова, Шадыра, Ласкавы, 1990). Visi šie tyrinėtojai dirbo pagal savas metodikas, tad jau vien dėl to jų darbų rezultatai gali būti kiek skirtingi. Vis dėlto visų šių darbų metu šiandien sužinome pagrindines ūkio raidos tendencijas geležies amžiuje, kurios pagal piliakalniuose iškasamus gyvulių kaulus pasireiškia laipsnišku gyvulininkystės reikšmės didėjimu. Tačiau smulkiau nagrinėjant gyvulių kaulų analizės metu sukauptus duomenis, kyla klausimų, į kuriuos atsakyti nėra taip lengva. Svarbiausias iš jų – ką dar atspindi surinkti kaulai? Atsakymai čia pirmiausiai nėra istoriniai. Surinktų kaulų kiekis (vadinasi, tam tikra prasme ir jų rūšinė bei procentinė sudėtis) priklauso nuo tyrinėjimų metodikos. Viena, jeigu kultūrinis sluoksnis kasamas kas tuvais, kita – jeigu jis preparuojamas mentelėmis, trečia – jeigu jis sijojamas. Bet kuriuo būdu surinkti gyvulių kaulai vėliau dar kartą atrenkami: stengiamasi identifikuoti kiekvieną kaulą, ar nustatomi tik aiškūs kaulai. Galutinės, istorinio pobūdžio išvados priklauso nuo jų vertinimo metodikos: pagal bendrą kaulų, individų skaičių ar procentinę sudėtį. Šio straipsnio tikslas nėra mokslškai patikimiausio

¹ Ši straipsnio dalis parengta 2001 05 12 Palangoje Lietuvos–Švedijos archeologų seminario „Man, Iron Age hill-fort and palaeoenvironmental changes“ metu skaityto pranešimo „Osteology in Lithuanian Iron Age hill-forts“ pagrindu.

2 lentelė. Paleoosteologinė medžiaga iš kai kurių tyrinėtų piliakalnių

Piliakalnis	Tyrinėjimo metai	Visas aikštelės plotas m ²	Ištirtas plotas aikštelėje m ²	Ištirta % aikštelės	Kultūrinio sluoksnio storis m	Ištirta m ³ kultūrinio sluoksnio	Chronologija	Bendras kaulų skaičius	Bendras individų skaičius	Kaulai 1 m ³	Kaulai 1 individui	Kaulai per 100 metų	Individai per 100 metų
1. Aukštadvaris	1957–1960	4000	836	21	0,6	500	I tūkst. pr. Kr. vid.–III a.	1075	138	2	8	135	17
2. Kaukai	1967–1969	500	250	50	1	250	X–XII a.	660	45	3	15	220	15
3. Maskovičiai	1976–1988	10 000	2500	25	0,6	1500	XI–XIII a.	2966	495	2	6	989	165
4. Narkūnai	1976–1978	1300	660	50	1,5	1000	I tūkst. pr. Kr.–II a.	5714	279	6	20	714	35
5. Nemenčinė	1952–1954	2200	779	35	1	800	I tūkst. pr. Kr. vid.–II a.	454	105	0,5	4	65	15
6. Nevieriškės	1976–1978	2500	1486	67,5	0,5	750	I tūkst. pr. Kr. vid.–II a.	1318	115	2	11	188	16
7. Prudnikai	1977, 1983, 1986–1987	5000	400	8	1,5	600	V–XIII a.	1275	232	2	5	142	26
8. Sokiškės	1980–1983	2800	1115	40	0,6	700	I tūkst. pr. Kr. vid.–III a.?	9188	368	13	25	1150	46
Iš viso		28 300	8026			6100		22 650					
Vidurkis	1957–1988	3500	1000	37	0,9	760	I tūkst. pr. Kr.–XII a.	2830	222	4	12	450	42

paleosteologinės medžiagos apdorojimo būdo nustatymas, tad iš esmės priimtini (kas ir buvo padaryta nustatant bendrąsias ūkio raidos tendencijas) visi istorinės tiesos paieškos pagal senuosius gyvulių kaulus būdai. Tačiau ar tokiais būdais gauti rezultatai yra istorinė tiesa?

Išsamesnei analizei paimti skirtingų laikotarpių, regionų bei skirtingų funkcijų piliakalniuose rastų gyvulių kaulų tyrimų rezultatai, atlikti skirtingų tyrinėtojų. Osteologinė medžiaga glaudžiai susieta su ištirtu kultūrinio sluoksnio apimtimis. Toks siejimas leidžia sudaryti visapusišką vaizdą apie tyrinjamą problemą

išvengiant galimų lokaliųjų bei interpretacinių paklaidų. Pagrindiniai tyrimo rezultatai pateikti lentelėje (2 lent.).

Pirmausia pažymėtinas bendras mažas kaulų skaičius 1 m³ aikštelės kultūrinio sluoksnio (daugumoje apie 2 kaulus) ir tik Sokiškių piliakalnyje jų rasta 13. Čia reikia pažymėti, kad tyrimams pasirinkti piliakalniai regione, kur kaulai išlieka gana gerai. Tik pajūrio juostoje jie aptinkami blogo stovio (pvz., Palangos Birutės kalno papėdės gyvenvietė; žr. Daugnora, 1997, p. 319). Kaulų labai mažai ir aiškų gyvenvietinį pobūdį turinčiuose piliakalniuose (pvz., Nevieriškėse). Visa tai

rodo, kad jie buvo nepakankamai kruopščiai surenkami. Tiesa, jų palengva daugėja iki mūsų laikų, nes tobulėja tyrinėjimų metodika (nuo 0,5 kaulo 1 m³ aikštelės kultūrinio sluoksnio Nemenčinėje XX a. 6 dešimtmečio pradžioje iki 13 kaulų Sokiškėse 9 dešimtmečio pradžioje). Vien šie pavyzdžiai rodo, kad vienokios rūšinės proporcijos gautos apdorojant anksčiau tyrinėjimų medžiagą, kitokios – vėlesnių, ir bendri duomenų sulyginimai darosi nepatikimi vien dėl skirtingai gautų pirminių duomenų. Tačiau tai – dar ne viskas. Perskaičiavus vieno individo kaulų kiekį pagal archeologinius duomenis gauname, kad jis turėjo nuo 4 iki 25 kaulų. Tai akivaizdi nesąmonė, nes dažniausiai piliakalnių kultūrinuose sluokniuose sutinkamų naminių gyvulių skaičius, veterinarų duomenimis, paprastai būna per 300 vienetų. Net smulkesnių naminių gyvūnų kaulų yra daug. Pvz., šuo turi 321 kaulą (Miller, Christensen, Evans, 1969, p. 109), katė – 287 kaulus (Rosenzweig, 1990, p. 12)². Panaši nesąmonė gaunama ir išvedus maistui panaudotų gyvulių skaičius vidurkį per visą piliakalnio naudojimo laiką. Daugumoje piliakalnių vienas individas buvo suvalgomas per 3–6 metus, taigi geležies amžiaus visuomenė, remiantis šiais duomenimis, buvo beveik vegetariška.

Pateikti paprastų skaičiavimų duomenys ragina gerokai susimąstyti: kokius duomenis mes gauname tyrinėdami piliakalnius ir kaip mes juos interpretuojame? Problema gali kilti tiek dėl pačios tyrinėjimų metodikos, tiek dėl medžiagos apdorojimo būdų, tiek dėl piliakalnio chronologijos nustatymo. Jų sprendimo būdų teikimas nėra šio straipsnio tikslas. Tačiau esamos medžiagos analizės rezultatai visgi įpareigoja bent konspektyviai įvardyti kelius, kurie leistų pasiekti išsamesnių ir patikimesnių rezultatų piliakalnius pažįstant.

VIETOJ IŠVADŲ

Mozaikinis piliakalnių pažinimo būdas, kuomet pagaidaujamas vaizdas gaunamas derinant įvairias detales iš skirtingų piliakalnių, savo galimybes jau išsėmė. Išaiškintos tik pagrindinės piliakalnių sandaros ir raidos tendencijos, kurioms atskleisti 150 po truputį tyrinėtų piliakalnių yra net per daug. Rezultatas – apie XX a. devintą dešimtmetį gautas niekada neegzistavusio piliakalnio vaizdas, kurio buvo paskelbti tik atskiri elementai (pvz., Daugudis, 1982). Šis vaizdas labai atitrūkęs nuo istorinio ir geografinio konteksto, tad dažnai piliakalnis piešiamas kaip laike sustingęs vienišas objektas. Žmogaus sukurtame darinyje tam žmogui realiai nebeliko vietos. Ją daugeliu atveju užėmė įvairaus lygio iškastos medžiagos fizinių ir statistinių parametru pateikimas, paremtas labai nedideliu grafinės ir kitokios originalios fiksacinės medžiagos kiekiu.

Naujas, labiau individualus ir realistinis piliakalnio vaizdas pirmiausia turi atskleisti autentišką jo struktūrą, ką galima pasiekti tik po jo plačių tyrimų³. Ši struktūra turi būti dinamiška, paremta įvairių pakitimų variacija nuo vietos piliakalniui parinkimo iki jo dabartinio vaizdo. Iš pradžių šios struktūros vaizdas daugeliu aspektu bus problemiškas bei kontraversiškas, nes piliakalnių tyrimuose labai trūksta specialiųjų dažnai kitų mokslų tyrimų, aiškinančių archeologinių tyrimų medžiagą ir ribojančių interpretavimo laisvę. Naujas piliakalnio vaizdas kartu turi būti platesnės žmonių gyvenamos iš aplinkos visumos dalis. Kad vaizdas kartu su mūsų pažinimo lygiu galėtų būti kas kartą verifikuojamas ir atnaujinamas, piliakalnių pažinimas turi remtis išsamia, kiek galima kruopščiau surinktos medžiagos publikacija. Toks piliakalnio supratimas galimas tik po sistemingų ir ilgų jų pačių, jų aplinkos ir visos surinktos medžiagos tyrimų.

² Dėkoju Lietuvos veterinarijos akademijos docentui Linui Daugnorai už konsultacijas šia tema.

³ Jau parengus straipsnį spaudai (2002 m. viduryje) paaiškėjo, kad prognozės moksle yra nedėkingas dalykas. Realūs 2001 m. kai kurių Kultūros paveldo centro archeologų kasinėjimai parodė, kad net dalies archeologų supratimas apie piliakalnį yra XIX a. lygio ir net L. Kšivickio pasiekimai jiems yra dar nesuvokiami. Pvz., archeologas Eugenijus Ivanauskas per vieną tyrinėjimų sezoną kasinėjo net 11 Alytaus ir Lazdijų rajono piliakalnių, juose iškasė 1–20 m² plotelius (kai kada ir ne iki žemio), ir pagal tyrinėjimų medžiagą kai kuriuos piliakalnius datavo net akmens amžiumi (plačiau žr. Ivanauskas, 2001aš, 2001bš). Komentarų, kaip sakoma, nereikia. Reikia pažymėti, kad piliakalnių tyrinėjimų apimčių klausimas Lietuvos archeologijoje buvo iškeltas jau beveik prieš 70 metų ir ta medžiaga išsamiai paskelbta (Volkaitė-Kulikauskienė, 1992). Žymiausias tarpukario Lietuvos archeologas ir pirmasis Lietuvos archeologas profesionalas Jonas Puzinas kritikavo kitą žymų archeologą, piliakalnių tyrinėtoją Petrą Tarasenką už 1933 m. jo vykdytus skubius 6 Aukštaitijos piliakalnių tyrinėjimus. Kritika buvo pareikšta tuomet, kai tyrinėtų piliakalnių skaičius Lietuvoje nesiekė nei 20, tačiau J. Puzinas, kaip mokslininkas, jau pastebėjo greitų ir nedidelių apimčių kasinėjimų trūkumus.

Taip pat reikia pasakyti, kad išsamesnių tyrinėjimų reikia ir kai kurioms specifinėms piliakalnių ar jiems priskiriamų objektų rūšims. Iš jų pažymėtini slėptuvėms skiriami piliakalniai bei pilalės. Jų tolesnis supratimas be tokių tyrinėjimų tiesiog neįmanomas, o dabartiniai apie juos turimi duomenys yra daugiau nei skurdūs. Geriau pažindami atskiras piliakalnių rūšis tiksliau įsivaizduosime ir patį piliakalnį, kaip specifinę archeologijos paminklų rūšį.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Algimantas**, 1932 – Algimantas. „Užburtas piliakalnis“ // Lietuvos aidas. 1932.10.24, (Nr. 242(1617)), p. 7.
- Archeologinių**, 1994 – Archeologinių tyrinėjimų ir atsiskaitymo už juos bendrieji reikalavimai // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 354–366.
- Baubonis Z.**, 1994š – Punios piliakalnio, Alytaus raj., 1994 m. žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LIIR. F. 1, Nr. 2348.
- Bray W., Trump D.**, 1982 – The Penguin dictionary of archaeology. London, 1982.
- Daugnora L.**, 1997 – Birutės Kalno papėdės gyvenvietės osteologinės medžiagos tyrimai // Acta historica universitatis Klaipedensis. Klaipėda, 1997. T. VI, p. 319–329.
- Daugnora L., Girininkas A.**, 1996 – Osteoarheologija Lietuvoje: vidurinis ir vėlyvasis holocenas, Vilnius, 1996.
- Daugudis V.**, 1962 – Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MADA. Vilnius, 1962. T. 1(12), p. 43–69.
- Daugudis V.**, 1977 – Daubarių (Mažeikių raj.) apilikalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1978, p. 20–27.
- Daugudis V.**, 1978 – Daubarių (Mažeikių raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1976 metais // ATL 1976–1977 metais. Vilnius, 1978, p. 101–108.
- Daugudis V.**, 1982 – Senoji medinė statyba Lietuvoje. Vilnius, 1982.
- Girininkas A., Lukoševičius O.**, 1997 – Lietuvos priešistorė. Vilnius, 1997.
- Girininkas A., Semėnas V.**, 1995 – XIII a. Rėkučių gynybinis įrenginys // KP. Vilnius, 1995. T. 2, p. 28–35.
- Grigalavičienė E.**, 1986 – Sokiškių piliakalnis // LA. Vilnius, 1986. T. 5, p. 89–138.
- Grigalavičienė E.**, 1989 – M. e. I tūkstantmečio I pusės Kerelių (Kupiškio raj.) piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MADA. Vilnius, 1989. T. 1(106), p. 89–102.
- Grigalavičienė E.**, 1992 – Kerelių piliakalnis // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 85–105.
- Ivanauskas E.**, 2001aš – Alytaus rajono 2001 m. žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LIIR. F. 1, Nr. 3774.
- Ivanauskas E.**, 2001bš – Lazdijų rajono 2001 m. žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LIIR. F. 1, Nr. 3767.
- Jarockis R.**, 1998š – Impilties piliakalnio ir senovės gyvenvietės (AR 525a), Kretingos raj., Laukžemės sen., 1998 metų archeologiniai žvalgomieji tyrimai // LIIR. F. 1, Nr. 3261.
- Karnatka G.**, 1994 – Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje tyrinėjimai // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 236–238.
- Kazakevičius V.**, 1993 – Plinkaigalio kapinynas // LA. Vilnius, 1993. T. 10.
- Krzywicki L.**, 1906 – Żmudź starożytna. Dawni Żmudzini i ich warownie. Warszawa, 1906.
- Kulikauskas P.**, 1943 – Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1943, Nr. 31, p. 32–52.
- Kulikauskas P.**, 1951 – Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai // Lietuvos istorijos instituto darbai. Vilnius, 1951. T. 1, p. 315–365.
- Kulikauskas P.**, 1957 – Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne // MADA. Vilnius, 1957. T. 2, p. 141–151.
- Kulikauskas P.**, 1968 – Kurmaičių kapinynas // Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius, 1968, p. 12–56.
- Kulikauskas P., Luchtanas A.**, 1980 – Archeologiniai tyrinėjimai Kernavėje 1979 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 35–38.
- Kulikauskas P., Zabiela G.**, 1999 – Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius, 1999.
- Lietuvos**, 1975 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1975, T. 2.
- Lietuvos**, 1977 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1977. T. 3.
- Lietuvos**, 1994 – Lietuvos geologija. Vilnius, 1994.
- Luchtanas A.**, 1988 – Tyrinėjimai Kernavėje // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 137–142.
- Luchtanas A.**, 1990 – Tyrinėjimai Pajautos slėnyje Kernavėje // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 148–152.
- Luchtanas A.**, 1992a – Kernavės pušyno prie Neries archeologiniai tyrinėjimai // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 1, p. 27–29.
- Luchtanas A.**, 1992b – Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje Pajautos slėnyje // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 1, p. 103–107.
- Luchtanas A.**, 1996a – Kapinyno ir gyvenviečių tyri-

nėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 115–117.

Luchtanas A., 1996b – Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje tyrinėjimai 1995 metais // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 254–255.

Luchtanas A., 1996c – Kernavės piliakalniai, piliavietė ir gyvenvietės // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. Vilnius, 1996. T. 1, p. 277–281.

Luchtanas A., 1998 – Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje, 1997 ir 1998 metais // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 82–86.

Merkevičius A., 1980 – Kurmaičių (Kretingos raj.) piliakalnis // ATL 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 20–22.

Merkevičius A., 1982 – Kurmaičių piliakalnio tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981 metais. Vilnius, 1982, p. 27–28.

Miller M., Christensen H., Evans H., 1969 – Anatomy of the dog. Philadelphia, London, Toronto, 1969.

Paaver K., Kulikauskas P., 1965 – Znaleziska kości zwierzących z grodzisk i osad z okresu wczesnożelaznego i rzymskiego na Litwie // Acta Baltico-Slavica. Białystok, 1965. T. II, p. 261–279.

Palangos, 1999 – Palangos istorija. Klaipėda, 1999.

Paškevičius R., 1995 – Šeimyniškėlių piliakalnio ir Anykščių dvarvietės osteologinės medžiagos tyrimo rezultatai // Anykščiai, 1995, Nr. 8, p. 4–5.

Probst E., 1999 – Deutschland in der Steinzeit. München, 1999.

Puodžiūnas G., 1994 – Archeologiniai tyrinėjimai Bakšių senovės gyvenvietėje 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 57–59.

Puzinas J., 1941 – Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose // Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1, p. 19–27.

Rosenzweig L., 1990 – Anatomy of the cat. USA, 1990.

Sagan L., 1936 – Materiały osteologiczne z pilkalin żmudzkich // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1936. T. 14, p. 176–189.

Salatkienė B., 1994 – Lieporių gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 64–73.

Salatkienė B., 1996 – Lieporių 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 47–52.

Salatkienė B., 1998 – Lieporių 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 90–99.

Salatkienė B., 2000 – Lieporių 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 103–106.

Salatkienė B., 2002 – Lieporių 1-oji gyvenvietė // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 37–40.

Stankus J., 1977 – Jautakių (Mažeikių raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1977, p. 28–32.

Stankus J., 1978 – Jautakių (Mažeikių raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais // ATL 1976–1977 metais. Vilnius, 1978, p. 108–111.

Stankus J., 1980 – Kurmaičių–Pajuodupio (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai // ATL 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 75–77.

Stankus J., 1988 – Kurmaičių–Pajuodupio (Kretingos raj.) VI–VII m. e. a. kapinynas // MADA. Vilnius, 1988. T. 2(103), p. 33–44.

Steponaitis V., 1996 – Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 53–56.

Steponaitis V., 1998 – Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1996 metais // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 103–106.

Steponaitis V., 2000 – Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 115–116.

Tarasenka P., 1956 – Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956.

Urbanavičius V., 1974 – Jakštaičių–Meškių (Šiaulių raj.) senkapio kasinėjimai 1973 m. // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. Vilnius, 1974, p. 63–67.

Urbanavičius V., 1977 – Jakštaičių–Meškių (Šiaulių raj.) kapinyno tyrinėjimai 1974 m. // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1977, p. 129–134.

Urbanavičius V., 1984 – Jakštaičių–Meškių plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1982 m. // ATL 1982 ir 1983 metais. Vilnius, 1984, p. 93–95.

Urtāns J. T., 1994 – Latvian hill-forts: the originality of the archaeological reality. Amsterdam, 1994.

Vaičiūnienė D., 2000 – Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 131–132.

Vaičiūnienė D., 2002 – Kernavės viršutinis miestas // ATL 2002 metais. Vilnius, 2000, p. 40–41.

Vasiliauskas E., 2001 – XIII–XIII a. žiemgalių laidojimai // LA. Vilnius, 2001. T. 21, p. 335–354.

Vėlius G., 1996 – Kernavės–Kriveikiškių XIII–XIV a. kapinynas // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 149–154.

Vėlius G., 1998 – Kernavės–Kriveikiškių XIII–XIV a. senkapiai // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 248–250.

Vėlius G., 2000 – Kernavės–Kriveikiškių XIII–XIV a. senkapis // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 332–335.

Vėlius G., 2001 – Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2001.

Vitkūnas J., 1999 – Kernavė. Vilnius, 1999.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1974 – Nauji duomenys apie žemdirbystę ir gyvulininkystę Rytų Lietuvoje XIII–XIV a. // MADA. Vilnius, 1974. T. 3(48), p. 51–65.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1977 – Narkūnų (Utenos raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1977, p. 32–37.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1992 – Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aidas“ puslapiuose // LA. Vilnius, 1992. T. 9, p. 21–27.

Wilczyński F., 1836 – Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy zalożyciela Uciany // Tygodnik Petersburski. 1836, Nr. 93, p. 559–560.

Zabiela G., 1987 – Piliakalnių raidos atspindžiai kultūriniuose sluoksniuose // Jaunųjų istorikų darbai. Vilnius, 1987. T. 6, p. 80–82.

Zabiela G., 1990 – Pakalnių piliakalnio (Utenos raj.) tyrinėjimai 1989 m. // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 35–36.

Zabiela G., 1992a – Liūdiškių piliakalnis ir papėdės gyvenvietė // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 1, p. 60–62.

Zabiela G., 1992b – Nežinomas gynybinis įtvirtinimas // Mokslas ir gyvenimas. 1992, Nr. 11, p. 26.

Zabiela G., 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

Zabiela G., 1998 – Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // LA. Vilnius 1998. T. 15, p. 351–379.

Zabiela G., 2001a – Piliakalniai–slėptuvės // LA. Vilnius, 2001. T. 21, p. 399–412.

Zabiela G., 2001b – Nuo medinės prie mūrinės pilies (motai Europoje ir Lietuvoje) // Lietuvos pilių archeologija. Vilnius, 2001, p. 11–41.

Zabiela G., 2001c – Naujas Lietuvos piliakalnių sąrašo papildymas (1995–2000) // KP. Vilnius, 2001. T. 8, p. 21–36.

Zabiela G., 2002 – Tariamose kulto vietose keliuose tyrinėjimuose Lietuvos piliakalniuose // Nuo kulto iki simbolio. Vilnius, 2002, p. 84–104.

Zabiela G., Vaitkevičius V., 1998 – Archeologijos paminklų žvalgymas Žemaitijoje // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 487–497.

Žulkus V., 1988 – Palangos VIII–XIII a. kapinyno ribų tikslinimas // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 123–125.

Žulkus V., 1994 – Naujai rasti kapai Palangos VIII–XIII a. kapinyne // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 167–170.

Žulkus V., 1996 – Palangos kapinyno šiaurinės dalies žvalgymai // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 143–144.

Žulkus V., 1997 – Palangos viduramžių gyvenvietės // Acta historica universitatis Klaipedensis. Klaipėda, 1997. T. VI.

Авдусин Д. А., 1980 – Полевая археология СССР. Москва, 1980.

Археологія, 1993 – Археологія і нумізматыка Беларусі. Мінск, 1993.

Дучыц Л. У., Шчаглова В. В., 1987 – Жывёлагадоўлі і паляванне ў жыцці насельніцтва Маскавіцкага гарадзішча (XI–XIII стст.) // Весці. Мінск, 1987. № 2, с. 75–80.

Жогас И., 1900 – Археологические заметки по Тельшевскому уезду // Памятная книжка Ковенской губернии на 1901 год. Ковно, 1900, с. 33–49.

Лухтан А. Б., 1986 – Скотоводство и охота в Восточной Литве в тысячелетии до н. э. // Istorija. Vilnius, 1986. T. XXV, p. 3–19.

Лухтан А. Б., 1987 – Селище в Кярнаве на берегу р. Нярис // Istorija. Vilnius, 1987. T. XXVIII, p. 3–21.

Мартынов А. И., 2000 – Археология, Москва, 2000.

Паавер К. Л., 1965 – Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965.

Словник, 1996 – Словник-довідник археології. Київ, 1996.

Шчаглова В. В., Шадьра В. И., Ласкавы Г. В., 1990 – Да гісторыі жывёлагадоўлі і палявання на паселішчах Пруднікі (III–XI стст. н. э.) // Весці. Мінск, 1990, № 3, с. 68–74.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
Istorija – Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija

KP – Kultūros paminklai

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Raŋkraštynas

MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. Vilnius.

Весці – Весці Акадэміі Навук БССР. Серыя грамадскіх навук.

HILL-FORTS OF LITHUANIA: AN ASPECT OF INVESTIGATIONS

Gintautas Zabiela

Summary

Basing on the material collected from all hill-forts investigated until 2000 inclusive in the territory of the present Lithuania, some problems of their research are being analyzed in the article. If not properly tackled, these problems may affect knowledge on hill-forts.

The first problem is the very definition of hill-fort. Till now, rather different archaeological objects were called hill-forts. Judging only from their current appearance, almost in all cases deformed under later impact of people and natural forces, it is impossible to define them. Any hill-fort as a separate type of archaeological values may be defined only having applied elements of reconstruction on a primary level of hill-fort relief. Hill-forts are derivatives of relief with outer earthwork fortifications and traces of old human activities. According to such a definition, hill-forts may be distinguished from military fortifications of New times, fortified manor sites or simple piles of earth, as well as fortified settlements. The most difficult is to identify hill-forts – hiding places, as the latter are least investigated.

According to the data of 2000, 993 hill-forts are known in Lithuania, however, due to absence of clear differences between hill-forts themselves and their components, in fact they make a smaller figure. As no new data on hill-forts are available, we made use of data from the traditional lists. Accordingly, in the period from 1886 to 2000, 152 hill-forts were investigated in Lithuania (Table 1, Fig. 1). Investigations are considered to be any documented excavations of an area not smaller than 1 m². Investigations of a hill-fort are considered to be excavations of the area and defensive ramparts (including slopes).

In all investigated hill-forts the total area makes 3,7 ha investigated (on average 244 m² per hill-fort), however, almost 80 % of investigations were carried out on areas of hill-forts (Fig. 2). Their were investigated at a rate of 6% of total area only. Two of them were investigated fully, namely the areas of the Kereliai and Vaitekūnai hill-forts. The investigated area of defensive

ramparts in the hill-forts per hill-fort is even smaller and reaches on the average only 112 m² (the ramparts being investigated in each other hill-fort). Therefore, basing on the accumulated data, we may speak only about a reliable idea of hill-fort area.

Usually the hill-fort is the main part of a bigger complex of archaeological monuments, which consists of a foot settlement, a cemetery and a holy site, mostly unknown. Investigations of foot settlements and cemeteries allocated to the hill-fort may remarkably extend the idea about the hill-fort itself, however, only few of the former were investigated at large. Most data were received from investigations at the Kernavė complex. There was fully investigated a farmstead from the 14th century occupying the area of about 1000 m² what allows at least approximately to evaluate density of development of settlements not yet investigated. It seems that settlements were denser developed in previous epochs. The material from cemeteries is not sufficient to evaluate populations of human communities, which had abandoned hill-fort complexes. How to speak about the structure of then society, basing on investigated complexes of a hill-fort and a settlement or a cemetery, when even elementary data are lacking.

Interpretation on the excavated material from hill-forts, even if this material was published, is often rather problematic. Converting the material investigated mostly by paleosteological aspect per one eaten animal (Table 2), we get that one animal had all in all 4–25 bones and was eaten each 3–6 years what is an obvious nonsense. These simple calculations show that, considering the present level of investigation rate of hill-forts, we may speak only about the most common tendencies in their dynamics.

Leaving such conclusions aside, we must declare that the mosaic method in studies on hill-forts where a desirable picture is received by combining various details from different hill-forts, has already exhausted its possibilities. A new, more individual and more realistic picture of the

hill-fort should disclose, first of all, its authentic structure, what may be achieved only after large investigations. This structure should be dynamic, based on a range of different variables, from choice of a place for a hill-fort up to its present view.

LIST OF TABLES

Table 1. Hill-forts of Lithuania investigated until 2000.

Table 2. Paleosteological material from some investigated hill-forts.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location of hill-forts investigated until 2000 inclusive (numeration according to Table 1).

Fig. 2. Percentage of investigated hill-forts by investigated area (a): 1 – up to 25 m² (39); 2 – up to 50 m² (23); 3 – up to 100 m² (25); 4 – up to 200 m² (10); 5 – up to 500 m² (30); 6 – up to 1000 m² (7); 7 – above 1000 m² (8) and by area of investigated area (b): 1 – not investigated (26); 2 – up to 5 % (51); 3 – up to 10 % (19); 4 – up to 25 % (18); 5 – up to 50 % (14); 6 – up to 75 % (12); 7 – up to 100 % (12).

ГОРОДИЩА ЛИТВЫ: ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ АСПЕКТ

Гинтаутас Забела

Резюме

В статье рассматриваются некоторые проблемы исследования городищ. Их постановка опирается на материале всех до 2000 г. изученных городищ, находящихся на территории Литвы. Недостаточная оценка этих проблем может повлиять на уровень познания городищ.

Важной проблемой является определение термина *городище*. До сих пор городищами называются довольно различные археологические объекты. Исходя только из современного внешнего вида, почти без исключений деформированного в результате действий человека и природных сил, определить городище невозможно. Городище, как отдельный вид археологических памятников, возможно определить только с помощью применения элементов реконструкции на первичном уровне рельефа городища. *Это образования рельефа, имеющие внешние земельные укрепления и носящие следы бывшей деятельности человека.* По этим признакам можно отличить городища от военных укреплений Нового времени, укрепленных мест усадеб или просто насыпей, а также от укрепленных поселений. Наиболее проблематичной является идентификация городищ-убежищ, так как они менее исследованы.

По данным 2000 г. в Литве известны 993 городища, однако из-за отсутствия более четких различий между городищами и их составными частями, в действительности их может быть несколько меньше. Не распо-

лагая новыми данными о городищах, приходится пользоваться данными традиционного списка. Согласно этим данным, в Литве в 1886–2000 гг. были исследованы 152 городища (табл. № 1, рис. 1). Здесь за исследования приняты документированные раскопки, осуществленные на площади, не меньшей чем 1 м². Исследованиями самого городища являются раскопки площадки и оборонительных укреплений (включая склоны).

Общая площадь, исследованная во всех раскопанных городищах, составляет 3,7 га (в среднем на одно городище приходится 244 м²), почти 88% исследований проводилось на площадках городищ (рис. 2). Однако исследовано только 6% от общего размера площадок. Полностью были исследованы площадки только двух городищ: Кяряляй и Вайтекунай. На одно городище в среднем приходится еще меньше исследованных оборонительных укреплений – около 112 м² (они исследованы примерно в каждом втором городище). Поэтому имеющиеся данные позволяют достоверно говорить лишь о понятии совокупности площадки городища.

Обычно городище является основной частью комплекса археологических памятников, в состав которого входят поселение, расположенное у подножия городища, могильник и чаще всего неизвестное священное место. Исследования принадлежащих

городищу поселений и могильников могут значительно расширить понятие самого городища, однако среди них мало таких, которые были более широко исследованы. Больше всего данных получено при исследовании комплекса Кярнаве. Здесь полностью исследована усадьба XIV в., площадь которой составляет около 1000 м². Это позволяет хотя бы приблизительно оценить плотность застройки неисследованных поселений; кажется, что в более ранний период она была большей. Материалов могильников все еще недостаточно для оценки популяции общин, создавших комплексы городищ. Исследованные комплексы городищ и поселений или могильников все еще не дают даже основных данных, позволяющих говорить о структуре тогдашнего общества.

Нередко проблематичной является интерпретация раскопанного материала городищ, даже в том случае, если он опубликован. Пересчитав материал, относящийся на одного съеденного животного (табл. № 2), полученный из городищ, более широко исследованных в палеостеологическом аспекте, получается, что одно животное имело только 4 – 25 костей и съедалось раз в 3 года – 6 лет, а это уже явная бессмыслица. Это простое вычисление показывает, что современный уровень исследования городищ позволяет говорить только об общих тенденциях их развития.

Несмотря на подобные выводы, мозаичный способ познания городищ, основанный на создании желаемого образа при помощи сопоставления деталей, принадлежащих разным городищам, исчерпал свои

возможности. Новый, более индивидуализированный и реалистичный образ городища, в первую очередь, должен раскрыть его подлинную структуру. Этому можно добиться только после широких исследований. Эта структура должна выглядеть динамичной, учитывающей вариации различных изменений, начиная от выбора места для городища и кончая его современным видом.

СПИСОК ТАБЛИЦ

Таблица № 1. Городища Литвы, исследованные до 2000 г.

Таблица № 2. Палеостеологический материал из некоторых исследованных городищ.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Расположение городищ, исследованных до 2000 г. включительно (нумерация приводится по таблице № 1).

Рис. 2. Процентное соотношение исследованных городищ по размерам исследованной площади (а): 1 – до 25 м² (39); 2 – до 50 м² (23); 3 – до 100 м² (25); 4 – до 200 м² (10); 5 – до 500 м² (30); 6 – до 1000 м² (7); 7 – более 1000 м² (8) и размерам исследованной площадки (б): 1 – не исследована (26); 2 – до 5 % (51); 3 – до 10 % (19); 4 – до 25 % (18); 5 – до 50 % (14); 6 – до 75 % (12); до 100 % (12).